

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองของการแลกเปลี่ยนชุมชน: กรณีศึกษาเปรียบเทียบการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างชุมชนที่ดำเนินการ โดยภาครัฐและภาคประชาชน” ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องใช้เป็นแนวทางในการศึกษา โดยแบ่งสาระสำคัญได้ดังนี้

1. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
2. แนวคิดการแลกเปลี่ยนชุมชน
3. แนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนา
4. การวิเคราะห์ห่วงโซากรรม ในฐานะปฏิบัติการทางอุดมการณ์
5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

1. ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

มีผู้ให้ความหมายเศรษฐกิจพอเพียง ที่สำคัญ ๆ ดังนี้

ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล อดีตเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) ได้กล่าวสรุปความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริว่า ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง คือ เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (Self-Sufficiency) อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน ซึ่งต้องสร้างพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ให้ตนเองอยู่ได้อย่างพอกินพอใช้ มิได้มุ่งหวังที่จะสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้เจริญอย่างรวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่สามารถมีอาชีพและฐานะที่พอจะพึ่งตนเองได้ก็ย่อมที่จะสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับอย่างมั่นคงตลอดไป (กนกวรรณ สุธีรนาถ, กาญจนา นพพันธ์ และฉัตรแสงธนาภักษ์โชค, 2541, หน้า 21)

ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ (2542, หน้า 13) ผู้ช่วยเลขาธิการคณะกรรมการประสานงานโครงการพิเศษอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ให้ความหมายของ “เศรษฐกิจพอเพียง คือ ความพอมีพอกิน เป็นความพยายามของแนวทฤษฎีใหม่ที่จะทำให้ประชาชนมีกินอย่างพอเพียง การปลูกพืช

หลายชนิดในพื้นที่เดียวกันช่วยให้มีอาหารไว้บริโภคตลอดปีเกษตรกรรวมทุนกันเพื่อช่วยเหลือกันในการประกอบอาชีพและการศึกษา ประการสุดท้ายพยายามสร้างกลุ่มอาชีพขึ้นมาในชุมชนให้ได้”

อภิชัย พันธเสน (2543) ได้สรุปความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงก็คือ พุทธเศรษฐศาสตร์ที่เน้นทางสายกลางคือทางที่ไม่ขัดแย้งกับกิเลสและความทุกข์ทรมาน ซึ่งไม่ช่วยให้เกิดสติปัญญา ในแง่มุมของพุทธเศรษฐศาสตร์ ปัญญาเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด เพราะจะทำให้มนุษย์สามารถพ้นจากทุกข์ได้ โดยที่กระบวนการสะสมปัญญาไม่สามารถดำเนินไปด้วยตนเองได้เป็นเอกเทศ แต่จะต้องก้าวไปพร้อมกับศีลและสมาธิหรือที่รู้จักกันในนามของไตรสิกขา โดยพุทธเศรษฐศาสตร์มุ่งให้คนพ้นจากความทุกข์ และมุ่งให้ระบบเศรษฐกิจของสังคมและของโลกเป็นระบบที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืน การผลิตและการบริโภคเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการเจริญทางสติและปัญญา มิได้มีจุดหมายที่สิ้นสุดในตัวเอง ดังนั้นเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นความพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภจนเกินไป และไม่เบียดเบียนผู้อื่น ก็คือพุทธเศรษฐศาสตร์ที่อธิบายอย่างง่าย

ประเวศ วะสี (2542, 2544) ได้ให้ความหมายของแนวคิดไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงหมายถึง พอเพียงสำหรับทุกคน มีธรรมชาติพอเพียง มีความรักพอเพียง มีปัญญาพอเพียง เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็เกิดความสมดุล จะเรียกว่าเศรษฐกิจสมดุลก็ได้ เมื่อสมดุลก็เป็นปกติ สบาย ไม่เจ็บไข้ ไม่วิกลจริต เป็นการกลับสู่สมดุลของสังคม เศรษฐกิจ จิตใจ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม นำไปสู่ความพอเพียง 7 ด้านคือ

1. พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
2. จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ คนที่ไม่พอจะรักคนอื่นไม่เป็น และทำลายมาก
3. สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม ทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ เช่น การทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งได้ทั้งอาหารทั้งสิ่งแวดล้อม และได้ทั้งเงิน
4. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็งจะทำให้สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม
5. ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง
6. อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรมหมายถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ดังนั้นเศรษฐกิจจึงความสัมพันธ์และเติบโตขึ้นจากฐานทางวัฒนธรรมจึงจะมั่นคง
7. มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ใช่รู้วามเดียวจนเดียวรวบแบบกะทันหัน เดียวตกงานไม่มีกินไม่มีใช้ ถ้าเป็นแบบนั้นประสาทมนุษย์คงทนไม่ไหวต่อความผันผวนที่เร็วเกิน จึงสุขภาพจิตเสีย

เครียด เพี้ยน รุนแรง ฆ่าตัวตาย ดิฉะ เศรษฐกิจพอเพียงที่มั่นคงจึงทำให้สุขภาพจิตดี

เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็เกิดความสุข ความสุขคือความเป็นปกติ และยั่งยืน ซึ่งอาจเรียกเศรษฐกิจพอเพียงในชื่ออื่น ๆ เช่น เศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจสมดุล เศรษฐกิจบูรณาการ เศรษฐกิจศีลธรรมและนี้แหละ คือเศรษฐกิจทางสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา เพราะเชื่อมโยงทุกเรื่องเข้ามาด้วยกัน ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ที่จริงคำว่า เศรษฐกิจ เป็นคำที่มีความหมายที่ดีที่หมายถึงความเจริญที่เชื่อมโยงกายใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน

วิบูลย์ เข็มเฉลิม ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นจากความสมดุลระหว่างชีวิตกับรายได้ ให้พอเพียงที่จะอยู่ได้ คำว่าอยู่ได้หมายถึงชีวิตที่อยู่ได้ดีในระดับที่พอใจ ไม่ได้หมายความว่ารายได้มากมายมหาศาล แต่ชีวิตนั้นนำมาซึ่งความสุขให้กับคน ให้ชีวิตในชุมชนอยู่ร่วมกันได้ เรื่องของเศรษฐกิจพอเพียงจะเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์เรื่องรายได้และวิถีชีวิตให้สมดุลกัน เศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นเรื่องของปัญญาที่พอเพียง ต้องมีปัญญามากพอที่จะจัดการทั้งเรื่องรายได้และชีวิตให้สมดุล เพราะรายได้กับชีวิตที่ไม่สมดุลจะนำมาซึ่งปัญหา หากจัดให้สมดุลได้อย่างน้อยที่สุดก็ไม่ขาดทุน แม้จะไม่มีกำไรแต่ก็สมดุลในระดับเสมอตัว เศรษฐกิจพอเพียงในเรื่องของความเป็นอยู่นั้น จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเข้าใจ ความรอบรู้ ความสามารถในการจัดการที่พอเพียง ส่วนในรูปแบบการผลิตเป็นเรื่องของสัมมาอาชีพ ต้องทำให้มีรายได้ ชีวิตอยู่ได้ แต่ไม่ทำให้ตัวเองและคนอื่นเดือดร้อน (กนกวรรณ สุธีรนาถ และศัลยา อักษรมัต, 2541, หน้า 19 – 20)

โสภณ สุภาพงษ์ กรรมการผู้จัดการใหญ่บริษัทบางจากปิโตรเลียม จำกัด (มหาชน) ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องของความก้าวหน้าที่ยั่งยืนและยั่งยืน จะเติบโตได้จะต้องมีหลาย ๆ สิ่งที่พอเพียงเป็นขั้นเป็นตอน และเป็นเศรษฐกิจอีกแบบหนึ่งที่ไม่เลียนแบบการค้า เพราะเศรษฐกิจพอเพียง เป็นพื้นฐานของการพึ่งตนเอง ในการดำเนินการตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ต้องเริ่มจากหาจุดแข็งของตนเอง แล้วค่อยๆ กระเถิบขึ้นไป แต่ถ้าเศรษฐกิจพอเพียงระดับประเทศ ต้องทำอะไรที่พึ่งตนเองมากที่สุด มีความรู้พอเพียงกับสิ่งนั้น มีการผลิตได้เอง ถ้าจะส่งออกต้องมิตลาดที่พอเพียงและมีตลาดในประเทศเองรวมทั้งต้องมีเอกลักษณ์ด้วย (กนกวรรณ สุธีรนาถ และศัลยา อักษรมัต, 2541, หน้า 17 – 18)

กล่าวโดยสรุปแล้ว เศรษฐกิจพอเพียงในการวิจัยนี้จะหมายถึง แนวคิดการพัฒนาประเทศที่ตั้งอยู่บนยุทธศาสตร์การพึ่งตนเอง โดยอาศัยองค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญาไทยที่มีแต่ดั้งเดิม ภายใต้ระบบทุนนิยมแบบโลกาภิวัตน์ มาประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ปัจจุบันทั้งในระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับรัฐ

2. แนวคิดพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง

จากการศึกษาเอกสาร (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2541; อภิชัย พันธเสน, 2546; สุเมธ ตันติเวชกุล, 2546) ได้วิเคราะห์ฐานคิดของเศรษฐกิจพอเพียงว่าตั้งอยู่บนหลักการที่สำคัญ ๆ ดังนี้

2.1 หลักทางสายกลางในการพัฒนาประเทศ เป็นการยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา โดยการไม่มุ่งเน้นการมีลักษณะ 2 ขั้ว และเลือกข้อใดข้อหนึ่ง อย่างเช่น ทฤษฎีตะวันตกส่วนใหญ่ เนื่องจากการเน้นที่ข้อใดข้อหนึ่งย่อมนำมาซึ่งความขัดแย้งที่ต้องลงเอยกันด้วยมีฝ่ายหนึ่งแพ้และอีกฝ่ายหนึ่งชนะ (Zero – Sum Game) ดังนั้นแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นการก้าวพ้นเพดานความคิดแบบวิภาษวิธี (Dialectical) ซึ่งคือว่าจะต้องมี Thesis – Anti – Thesis – Synthesis ซึ่งเป็นสภาพที่มีความขัดแย้ง เอาชนะกันระหว่างข้อ 2 ขั้ว

2.2 หลักการคำนึงถึงคุณค่า (Value) เป็นการพัฒนาที่เน้นมิติในเชิงจริยธรรมโดยมีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนา ว่าในการดำเนินการสิ่งใดจำเป็นต้องมีความคิด มีทฤษฎีที่ดี คือ สัมมาทิฐิ สิ่งที่ได้มีลักษณะการปลอดจากการพิจารณาเรื่องมูลค่า (หรือ Value – Free) ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงจึงมีความแตกต่างจากทฤษฎีการพัฒนาแบบอื่น ๆ ตรงที่มีจริยธรรมเป็นพื้นฐานสำคัญ

2.3 หลักการพึ่งพาอาศัย เป็นหลักความร่วมมือระหว่างกลุ่มคนและชนชั้นต่างๆ ในสังคม ภายใต้พื้นฐานที่แต่ละฝ่ายจะได้รับประโยชน์ร่วมกัน (Win – Win Solution) ดังนั้นในการพัฒนาตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ (Dependent) ไปสู่ขั้นแรกคือ การพึ่งตนเองได้ (Self – Reliance) ของครอบครัว หลังจากนั้นจะเคลื่อนไปสู่ความเป็นชุมชนที่มีอิสระ (Independent) และในขั้นสุดท้ายประเทศไทยจะต้องมีการพัฒนาที่พึ่งพาอาศัยกับโลกภายนอก (Interdependent)

2.4 หลักการพัฒนาที่มุ่งคนเป็นศูนย์กลาง (Human – Centered) หมายถึง การพัฒนาที่เอามนุษย์เป็นเป้าหมายของการพัฒนา มิใช่เอารายได้เป็นเป้าหมายแต่เอามนุษย์เป็นเครื่องมือเพื่อเพิ่มรายได้ ดังเช่น ทฤษฎีที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ การเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มุ่งเน้นที่ผู้ยากไร้คือโอกาสซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นตัวกระตุ้นให้ผู้ยากไร้มีพลังในการมีส่วนร่วมในกระบวนการการพัฒนา โดยไม่คำนึงถึงปมด้อยหรือข้อด้อยในโชคชะตา

2.5 หลักความเป็นพหุนิยม คือ การยอมรับความแตกต่าง หลากหลายในการพัฒนา เช่น การทำเกษตรแบบพึ่งตนเองก็สามารถดำรงอยู่ร่วมกับการผลิตทางอุตสาหกรรม หรือการบริการได้ โดยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงให้เหลือเพียงรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ดังนั้น แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจึงปฏิเสธความคิดแบบเอกนิยมที่ถือว่าต้องยึดในความเป็นหนึ่งเดียว ตามแบบฉบับเดียว หรือแม้แต่ปฏิเสธที่เรียกว่าทวินิยม คือ การคิดแบบ 2 ขั้ว เช่น ดี – เลว, เทพ – มาร,

ฝ่ายรัฐบาล – ฝ่ายค้าน เป็นต้น การคิดแบบทุนนิยม ไม่เปิดโอกาสให้มองในด้านที่สาม ที่สี่ หรือที่ห้า หรือกระตุ้นให้เกิดความพยายามที่จะรวบรวมด้านต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างสร้างสรรค์

2.6 หลักคิดแบบองค์รวม (Holistic Theory) แนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง มิใช่เป็นเพียงทฤษฎีการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่เป็นแนวคิดที่มีลักษณะปรัชญาในการดำรงชีวิต และพัฒนาชาติ โดยคำนึงถึงในหลาย ๆ มิติของชีวิตและสังคมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และจริยธรรม

3. กิจกรรมทางเศรษฐกิจของเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงในมุมมองของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสามารถในการผลิตที่สามารถตอบสนองความต้องการบริโภคอย่างพอเพียงและยั่งยืน โดยไม่จำเป็นต้องบริโภคผลผลิตจากการผลิตของตนเองเท่านั้น แต่สามารถนำผลผลิตของตนไปแลกเปลี่ยนผลผลิตอื่น เพื่อตอบสนองความต้องการในการบริโภคของตนเอง ซึ่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ดังกล่าว ประกอบไปด้วย การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการกระจายผลผลิต ที่ตั้งอยู่บนฐานคิดของเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้ (กังสดาล อยู่เย็น, 2544, หน้า 13)

3.1 ด้านการผลิต เศรษฐกิจพอเพียงนั้น มุ่งถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานความพอดี คือ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแบบคุ้มค่า และไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อธรรมชาติ มนุษย์ ชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อม หากมีผลกระทบเกิดขึ้น ก็ควรเป็นผลกระทบหรือมีของเสียจากกระบวนการผลิตที่มีผลน้อยที่สุดเท่าที่จะสามารถควบคุมได้ โดยการผลิตตามแนวเศรษฐกิจแบบพอเพียงมุ่งเน้นผลผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคแต่ในขณะเดียวกัน เป็นการผลิตในจำนวนหรือปริมาณที่พอเหมาะและพอดีกับความต้องการจริง ๆ ของผู้ผลิตซึ่งเป็นผู้บริโภคด้วยในขณะเดียวกัน

การผลิตแบบพอเพียง จึงหมายถึง กระบวนการจัดการเกี่ยวกับปัจจัยการผลิตในเรื่องของที่ดิน แรงงาน ทุน เทคโนโลยี ตลอดจนกระบวนการผลิต และวัตถุดิบ เพื่อให้สอดคล้องและสมดุลกับธรรมชาติ ที่อยู่บนพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเหมาะสม ไม่ทำลายธรรมชาติและ ไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน

3.2 ด้านการบริโภค คือ การบริโภคที่สามารถตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์ทุกคน และไม่ทำลายธรรมชาติ เป็นการบริโภคที่มีขอบเขตของความพอดีกำกับเพื่อนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น บริโภคในสิ่งที่จำเป็นที่ต้องใช้ในชีวิต มิใช่ตอบสนองความต้องการที่แท้จริงแต่ไม่จำเป็นต้องใช้ในขณะนั้น เป็นการรู้จักใช้สินค้าและบริการอย่างมีเหตุผล บนพื้นฐานของการทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เหมาะสมกับสถานะของตน (อรสุตา เจริญรัตน์, 2543, หน้า 23; กังสดาล อยู่เย็น, 2544, หน้า 15)

3.3 ด้านการแลกเปลี่ยน การแลกเปลี่ยนที่ก่อให้เกิดความพอเพียงนั้น ผู้ทำการ

แลกเปลี่ยนจะคำนึงถึงแต่กำไรแต่เพียงอย่างเดียวไม่ได้ จะต้องคำนึงถึงประโยชน์สุขของสังคมด้วย จึงควรจะแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในราคายุติธรรม ไม่เอาเปรียบซึ่งกันและกัน และให้ความร่วมมือกับชุมชน สร้างสรรค์สังคม คำนึงกำไรให้กับสังคมตามสมควร (ณรงค์ศักดิ์ จักรกรณ, 2542, หน้า 37 – 38)

การแลกเปลี่ยนแบบพอเพียง จึงหมายถึง การแลกเปลี่ยนที่อยู่บนพื้นฐานของการเอื้อเพื่อ ไม่เอาเปรียบกัน หรือ การสร้างระบบการจัดการในรูปของกลุ่มเพื่อการแลกเปลี่ยน อยู่บนพื้นฐานของการต่อรอง ไม่จำเป็นที่จะต้องทำการแลกเปลี่ยนในทันที อาจใช้ระยะเวลาสำหรับสิ่งของที่ยกฝ่ายหนึ่งจะแลกเปลี่ยนกลับคืนมา โดยที่ค่าของสิ่งของที่ได้รับกลับมานั้นอาจมีค่ามากกว่าหรือน้อยกว่าสิ่งของที่เราได้แลกเปลี่ยนไปตั้งแต่ต้น แต่สิ่งที่ได้รับกลับมานอกเหนือจากสิ่งของ คือความรู้สึกที่ดี ความเอื้อเพื่อ ความมีน้ำใจ ความ ไม่เอาเปรียบ (กังสดาล อยู่เย็น, 2544, หน้า 16)

3.4 ด้านการกระจายผลผลิต การกระจายผลผลิต หมายถึง สัดส่วนของผลประโยชน์ที่บุคคลได้รับจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในการผลิตซึ่งอยู่ในรูปผลตอบแทนปัจจัยการผลิต 4 ชนิด คือ ค่าจ้างสำหรับปัจจัยแรงงาน ค่าเช่าสำหรับปัจจัยที่ดิน ดอกเบี้ยสำหรับเงินทุน และกำไรสำหรับทุน (อรสุตา เจริญรัต, 2543 หน้า 15) ซึ่งในการกระจายผลผลิตแบบพอเพียงนั้น นอกจากการกระจายผลประโยชน์ไปสู่เจ้าของปัจจัยการผลิตแล้ว ส่วนเกินที่ได้จากการบริโภคและการผลิต ก็ยังอาจกระจายโดยการแบ่งปันให้ญาติมิตร ให้ทานหรือทำบุญตามค่านิยมทางศาสนา ฯลฯ ซึ่งแม้ว่าการกระจายในลักษณะนี้จะไม่ก่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมความสัมพันธ์เชิงสังคมและค่านิยมทางศาสนาธรรม มีผลให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียว ความมีน้ำใจช่วยเหลือเจือจานกันในชุมชน ซึ่งไม่อาจวัดมูลค่าได้ แต่มีผลต่อการเพิ่มความเข้มแข็งของชุมชนอย่างสำคัญ (สุชาติ เกตุยา, 2542, หน้า 50)

การกระจายผลผลิตแบบพอเพียง จึงกล่าวได้ว่าเป็นการกระจายผลประโยชน์ที่ได้จากการผลิต กลับคืนสู่เจ้าของปัจจัยการผลิต ในรูปของรายได้ และการกระจายผลประโยชน์ที่ได้จากผลผลิตแก่ชุมชนและสังคมในรูปของการแบ่งปัน เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ พึงพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยที่ผลประโยชน์ที่นำมาจัดสรรแบ่งปันอาจเป็นในรูปเงินตรา สิ่งของ และแรงงาน เป็นต้น (กังสดาล อยู่เย็น, 2544, หน้า 16 - 17)

แนวคิดการแลกเปลี่ยนชุมชน

ตัวแบบแลกเปลี่ยน (Exchange Mode) มีสมมุติฐานสำคัญที่ว่า มนุษย์แต่ละคนมีความต้องการหลายอย่างในชีวิต แต่ไม่สามารถสนองความต้องการด้วยตนเองทั้งหมดได้ จะต้องอาศัยผู้อื่นมาช่วยสนองความต้องการเหล่านั้นด้วยจึงจะครบถ้วน นอกจากนั้นมนุษย์แต่ละคนยังต้องการ

ผลตอบแทนจากการแลกเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ ระหว่างกันให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เนื่องจากมนุษย์ต้องการสิ่งต่างๆ จากผู้อื่น จึงต้องมีความสัมพันธ์หรือติดต่อกับผู้อื่น และเมื่อแต่ละคนมีความต้องการที่หลากหลาย การนำสิ่งที่ตนมีเกินความต้องการ ไปแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นเป็นสิ่งที่ดีที่ทำให้เกิดมีคุณภาพ เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกัน กฎระเบียบที่ร่วมกันที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อควบคุมความประพฤติของกันและกัน มีกฎระเบียบที่อำนวยความสะดวกสูงสุดจะช่วยรักษาสัมพันธ์ภาพให้ดำรงอยู่ได้นานและมั่นคง

สิ่งที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนอาจเป็นวัตถุดิบของ เช่น ข้าวปลาอาหาร ของใช้เครื่องมือ เครื่องอำนวยความสะดวก เครื่องประดับ หรือเครื่องกีดกันทางการ และสิ่งที่ไม่เป็นวัตถุดิบของ เช่น ความรัก ความเห็นอกเห็นใจ ความห่วงใย ความปรารถนาดี มิตรภาพ ความสุขทางกายทางใจ ความสบายกายสบายใจและสบายสมอง ความรู้ความคิด ข่าวสาร ข้อมูล และคำปรึกษา มนุษย์ทุกคนต้องการสิ่งเหล่านี้ทุกอย่าง ของที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุเหล่านี้ มีความสำคัญต่อมนุษย์ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน จึงเป็นสิ่งที่บังคับให้มนุษย์ต้องติดต่อกับสัมพันธ์และดำรงความสัมพันธ์เอาไว้ตราบนานความสัมพัทธ์ยังอำนวยความสะดวกมากที่สุด

ความสัมพันธ์ทางสังคม มีตั้งแต่ระหว่างมนุษย์สองคนซึ่งให้และรับผลตอบแทนต่อกันโดยตรง ไปจนถึงระหว่างคนหลายคน ซึ่งการให้และรับเป็นไปโดยอ้อม ความสัมพันธ์ซับซ้อนและเข้าใจได้ยาก แต่บุคคลที่อยู่ในความสัมพันธ์ก็มีความเชื่อศรัทธาจึงได้คงอยู่ในความสัมพันธ์และปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม เพราะคาดว่าจะได้รับผลตอบแทนจากความสัมพันธ์นั้น สังคมจึงดำรงอยู่ได้ (วิมล คำศรี, 2544, หน้า 14-15)

การแลกเปลี่ยนโดยทั่วไปตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระบบด้วยกัน คือ ระบบการแลกเปลี่ยนแบบของต่อของ ระบบการแลกเปลี่ยนโดยใช้เงินตรา และระบบการแลกเปลี่ยนโดยใช้เครดิต การแลกเปลี่ยนทั้งสามระบบ มีสาระสำคัญดังนี้ (จิตรภณ ชีรนรวิชย์, 2544)

1. ระบบการแลกเปลี่ยนแบบของต่อของ (Barter System)

ในสมัยก่อนมนุษย์มีสังคมที่อยู่กันในช่วงแคบ ๆ แบบครัวเรือน มีการผลิตสิ่งของทางการเกษตรเป็นพื้นฐานเพื่อนำมาใช้บริโภคสำหรับสมาชิกในครอบครัว เมื่อมีผลิตผลที่ได้มาบริโภคมีมากพอที่จะแบ่งปัน ก็จะนำไปจนเจือแก่เพื่อนบ้านใกล้เคียง อันเป็นลักษณะของการอาศัยพึ่งพาและช่วยเหลือเพื่อเผื่อซึ่งกันและกัน เป็นต้นเหตุแห่งการแลกเปลี่ยนสิ่งของกัน เมื่อคนเรามีความต้องการในสิ่งของนอกเหนือจากที่มีอยู่ ก็จะนำผลิตผลของตนไปขอแลกกับสิ่งของที่ตนต้องการ ในการแลกเปลี่ยนกันนั้น ไม่ได้คำนึงถึงรายได้เปรียบ เสียเปรียบ แต่มุ่งในเรื่องของความพึงพอใจระหว่างกัน และไม่ได้คิดถึงมูลค่าในการแลกเปลี่ยนเป็นสำคัญ

ระบบการแลกเปลี่ยนดังกล่าวสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับกลุ่ม “เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนเลี้ยว เกลอส” และ “กลุ่มเครือข่ายสัจจะสะสมทรัพย์” ได้

การค้าต่างตอบแทนเป็นรูปแบบที่เก่าแก่ที่สุดด้วยการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรงในมูลค่าที่เท่ากันหรือใกล้เคียงกันตามความต้องการของแต่ละฝ่าย โดยไม่ต้องมีการชำระเงินระหว่างประเทศคู่ค้าทั้งสอง แต่ในทางปฏิบัติจริงสินค้าที่จะต้องส่งจะยังไม่มีกำหนดล่วงหน้าว่าจะกำหนดสินค้าที่จะแลกเปลี่ยนกันได้ ทำให้ขาดความยืดหยุ่น แต่ก็มีบางประเทศที่ถูกควบคุมเข้มงวดในเรื่องเงินตราระหว่างประเทศมาก ๆ เช่น ประเทศแอฟริกา และละตินอเมริกาบางประเทศรวมทั้งประเทศที่ต้องพึ่งพาการส่งออกน้ำมันเป็นสินค้าหลักยังคงจำเป็นต้องใช้วิธีนี้เพื่อให้ได้สินค้าที่ตนต้องการบางส่วน

2. ระบบการแลกเปลี่ยนโดยใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน (Money System)

เป็นการกำหนดสื่อกลางขึ้นสำหรับการแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกัน สิ่งที่กำหนดขึ้นเป็นสื่อกลางนี้เรียกว่า “เงิน” ซึ่งมีความหมาย คือ เป็นสิ่งที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางเพื่อใช้ในการชำระค่าสินค้า และการปลดปล่อยพันธะทางธุรกิจ เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน

2.1 คุณสมบัติของเงิน อาจมีลักษณะบางอย่างหรือทั้งหมด ดังนี้

- 2.1.1 เป็นที่ยอมรับของสังคมทั่วไป
- 2.1.2 เป็นของมีค่าที่หาได้ยาก และมีค่ามากพอที่จะนำมาใช้ทำเป็นเงินได้
- 2.1.3 มีความคงทนถาวร ไม่สึกหรอง่าย เพราะจะต้องใช้หมุนเวียนแลกเปลี่ยนและเปลี่ยนมือกันไปเป็นเวลานาน
- 2.1.4 เป็นสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกัน มีขนาด น้ำหนักที่เท่ากัน
- 2.1.5 เป็นสิ่งของที่รู้จักกันทั่วไป คือใครมองเห็นก็รู้จัก
- 2.1.6 เป็นสิ่งของที่มีมูลค่าคงที่ มีมูลค่าที่สามารถเก็บรักษาไว้ได้ โดยมูลค่าไม่เปลี่ยนแปลง
- 2.1.7 เป็นสิ่งของที่สามารถแบ่งเป็นหน่วยค่าย่อย ๆ ได้
- 2.1.8 เป็นสิ่งของที่สามารถขนย้ายได้ง่าย มีน้ำหนักไม่มาก สะดวกสบายในการที่จะนำติดตัวไปในที่ต่าง ๆ ได้ง่าย

2.2 หน้าที่ของเงิน ประกอบไปด้วย

2.2.1 เป็นสื่อกลางสำหรับการแลกเปลี่ยน (Medium of Exchange) คือ เงินช่วยอำนวยความสะดวกในการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือบริการ ก่อให้เกิดการเข้าใจได้อย่างถูกต้องและเกิดความพึงพอใจระหว่างกัน รวมทั้งทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

2.2.2 เป็นเครื่องวัดมูลค่าระหว่างของ (Measure of Value) คือ เงินเป็นสิ่งที่ใช้ในการเปรียบเทียบมูลค่าของสินค้าหรือบริการออกมาเป็นหน่วยเงินของแต่ละประเทศ มูลค่าของสิ่งของอยู่ในรูปของราคาสินค้าหรือบริการนั้น ๆ

2.2.3 เป็นเครื่องเก็บรักษามูลค่า (Store of Value) คือ การที่สิ่งของบางอย่างไม่สามารถที่จะเก็บรักษาไว้ได้ เพราะอาจเสื่อมค่าได้ แต่สิ่งที้นำมาใช้ทำเป็นเงินจะสามารถรักษามูลค่าไว้อย่างคงตัวในระยะเวลายาวนาน เงินจึงเป็นเครื่องสะสมมูลค่าได้เป็นอย่างดี

2.2.4 เป็นมาตรฐานในการชำระหนี้ (Standard of Payment) คือ เงินช่วยอำนวยความสะดวกในการชำระหนี้ทั้งในปัจจุบันและอนาคตโดยมีมูลค่าที่คงตัวไม่เปลี่ยนแปลงตามมูลค่าที่ปรากฏบนเงินนั้น

2.3 ชนิดของเงิน สามารถแบ่งออกได้เป็น

2.3.1 เงินมาตรฐาน (Standard Money) คือเงินที่ทำด้วยโลหะซึ่งมีค่าและหาได้ยากใช้เป็นมาตรฐานในการแลกเปลี่ยนเพราะเป็นเงินที่มีมูลค่าเต็มตัว (Full Body Money)

2.3.1.1 เงินมาตรฐานที่มีมูลค่าเต็มตัว หมายถึง เงินที่มีมูลค่าเท่ากับปริมาณของเนื้อโลหะที่นำมาจัดทำ มูลค่าของเงินอาจต่างกันเล็กน้อยก็เพียงโลหะที่นำมาผสมเท่านั้น

2.3.1.2 เงินกระดาษหรือบัตรแทนเงิน คือ สิ่งที่จัดทำขึ้นใช้แทนเงิน โดยมีโลหะหรือทองคำเป็นการประกันมูลค่า

2.3.2 เงินเครดิต (Credit Money) คือสิ่งที่กำหนดขึ้นให้มีมูลค่ามากกว่าสิ่งที่นำมาใช้ทำเป็นเงิน ได้แก่

2.3.2.1 เงินเครดิตชนิดโลหะ เช่น เหรียญกษาปณ์ ซึ่งผลิตขึ้นโดยโรงงานกษาปณ์ กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง เป็นต้น

2.3.2.2 เงินเครดิตชนิดกระดาษ เช่น ธนบัตร พันธบัตร ซึ่งผลิตขึ้นโดยธนาคารแห่งประเทศไทย เป็นต้น

ส่วนระบบเงินตราชุมชน/ท้องถิ่น (Local Community Currencies) ที่มีกลุ่มต่าง ๆ ได้มีการนำมาใช้ในต่างประเทศ กล่าวคือ เงินตราชุมชน (Community Currency) เป็นการริเริ่มของท้องถิ่นที่ดำเนินความพยายามให้ประชาชนแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ โดยไม่ต้องใช้เงินทางการ (หรือ Conventional Money) เป็นรูปแบบที่ท้องถิ่นผลิตขึ้นมาเอง (Local Currency) เงินตราชุมชนที่ทดลองใช้กันในพื้นที่ต่างๆ ในต่างประเทศ เช่น การใช้เงินชุมชน, คูปอง เป็นต้น (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2546, 2547) โดยมีการใช้เงินตราชุมชนในประเทศต่าง ๆ เช่น

เงินตราชุมชนระบบอิตาคา ออว์ เมืองอิตาคาในนิวอิงแลนด์ ระบบออว์ คือ คูปองที่พิมพ์เพื่อใช้หมุนเวียนในระบบ โดยคณะกรรมการบริหาร โดย 9.5% ของเงินออว์ ที่พิมพ์ออกมามีราคา

ให้องค์กรการกุศลของอิทาคาซึ่งให้บริการแก่ชุมชน 19 หน่วยงาน มีหน่วยเท่ากับ 2 ชั่วโมง 1 ชั่วโมง 30 นาที และ 15 นาที ในช่วงแรกอุปถัมภ์ถูกแจกผ่านผู้ลงโฆษณาในหนังสือพิมพ์ ทุกคนที่โฆษณาได้รับอุปถัมภ์เท่ากับ 4 อวาร์ การใช้เงินอวาร์ จำกัดอยู่ในรัศมี 20 ไมล์จากใจกลางเมือง หนังสือพิมพ์รายปักษ์ซึ่งลงโฆษณาสินค้าและบริการ และรายชื่อธุรกิจที่ยินดีรับเงินอวาร์ ในการซื้อขายหนึ่งหน่วยอวาร์ มีค่าเท่ากับ 10 ดอลลาร์ และเท่ากับการทำงาน 1 ชั่วโมง ธนาคารท้องถิ่นจะทำการรับฝากเงินอวาร์ และในการเสนอซื้อขายสินค้าและบริการ ยอมรับทั้งเงินอวาร์ และดอลลาร์ปกติ (เบอร์นาร์ด ลิตัวร์, 2547, หน้า 327 - 330)

3. ระบบการแลกเปลี่ยนโดยใช้เครดิต (Credit System)

เป็นการแลกเปลี่ยนโดยอาศัยความเชื่อถือระหว่างกันในการแลกเปลี่ยน สิ่งที่น่าสนใจในระบบการแลกเปลี่ยนของระบบเครดิต คือ “เอกสารเครดิต” ซึ่งมีอยู่ 3 ชนิดด้วยกันคือ

3.1 ตัวสัญญาใช้เงิน (Promissory Note)

3.2 ตัวแลกเงิน (Bill of Exchange)

3.3 เช็ค (Cheque)

ส่วนระบบการแลกเปลี่ยนชุมชน โดยใช้เครดิตเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนนั้น มีการใช้ในรูปแบบที่หลากหลาย อย่างเช่น

การค้าแบบหักบัญชี (Account Trade) คือ ระบบการค้าที่คู่ค้าสองฝ่ายมีข้อตกลงกันในการซื้อขายสินค้าด้วยวิธีแลกเปลี่ยนสินค้า โดยทำเป็นสัญญา ยังไม่ต้องชำระเงินตามมูลค่าสินค้าโดยทันที คู่สัญญาต้องบันทึกลูกหนี้/เจ้าหนี้ แลกเปลี่ยนสินค้า มีระยะเวลาในการสรุปชำระหนี้ที่เป็นส่วนต่างของมูลค่าสินค้าที่แลกเปลี่ยน เป็นคราว ๆ ตามสัญญา จะชำระเป็นเงินหรือสินค้า หรือแลกเปลี่ยนสินค้าต่อไปตามสัญญา จนกว่าฝ่ายหนึ่งจะบอกเลิกสัญญา การค้าแบบหักบัญชี เป็นการพัฒนาระบบการค้าระหว่างประเทศรูปแบบใหม่ เป็นการขยายตลาด ไม่จำเป็นต้องใช้เงินตราสกุลหลักชำระหนี้ ซึ่งวิธีนี้รัฐบาลจะรับภาระความเสี่ยงในการทำธุรกรรมการค้าระหว่างประเทศ เพื่อให้เกิดความมั่นใจระหว่างผู้ส่งออกและนำเข้าเพราะต้องมีการเปิด L/C โดยธนาคารกลางหรือธนาคารเพื่อการส่งออกและนำเข้าค้าประกัน นอกจากนี้การค้าแบบหักบัญชียังช่วยให้ผู้ประกอบการลดภาระการเงิน และช่วยให้เงินสกุลท้องถิ่นมีเสถียรภาพมากขึ้นด้วย

รูปแบบการค้าแบบหักบัญชีกับประเทศต่าง ๆ ของประเทศไทย กำหนดรูปแบบหักบัญชีไว้ 3 แบบ คือ (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย จำกัด, 2545)

1. การค้าแบบให้เครดิตฝ่ายเดียว (Trade Financing Account) ฝ่ายไทยจะให้เครดิตต่างประเทศ นำเข้าสินค้าจากไทย หรือกรณีต่างประเทศให้เครดิตไทยสั่งซื้อสินค้า ต้องทำข้อตกลงบันทึกความเข้าใจร่วมกัน (Memorandum of Understanding: MOU) ระหว่าง 2 ประเทศ

2. การค้าแบบให้เครดิตซึ่งกันและกัน (Bilateral Payment Account) ให้เครดิตการค้าระหว่าง 2 ฝ่าย โดยธนาคารกลางทั้ง 2 ประเทศ คือ ทั้งผู้ส่งออกและผู้นำเข้า จะให้เครดิตประเทศตัวเอง ธนาคารกลางทั้ง 2 ประเทศยังทำหน้าที่หักบัญชีการค้าด้วย

3. การค้าแบบให้เครดิตต่อเนื่อง (Revolving Term Credit Account) ให้เครดิตระยะยาวทำการค้าระหว่างประเทศที่ทำสัญญาร่วมกัน โดยธนาคารกลางประเทศใดประเทศหนึ่งที่เป็นคู่ค้าจะให้เครดิตการค้าต่อเนื่องระยะเวลานานแก่อีกประเทศหนึ่ง แทนที่ต้องลงนามบันทึกความเข้าใจร่วมกันสำหรับการค้าแต่ละครั้ง หรือแต่ละปี

รูปแบบการค้าแบบหักบัญชีของประเทศไทยที่ได้มีการตกลงทำสัญญาแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน มีขั้นตอนการค้าแบบหักบัญชีดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ประเทศผู้นำเข้าและผู้ส่งออกสินค้าต้องทำข้อตกลงซื้อขายสินค้าระหว่างกัน (MOU) โดยรัฐบาลดำเนินการ

ขั้นตอนที่ 2 เมื่อประเทศผู้ส่งออกส่งสินค้าแล้ว ประเทศผู้นำเข้าต้องชำระเงินกับธนาคารที่ตกลงกันไว้ในสัญญาว่าจะชำระเงินค่าสินค้าเป็นสกุลท้องถิ่น (Local Currency) ขณะเดียวกันประเทศผู้ส่งออกต้องยอมรับเงินค่าสินค้าจากธนาคารตนเป็นเงินสกุลท้องถิ่นด้วย

ขั้นตอนที่ 3 ธนาคารกลางหรือธนาคารเพื่อการส่งออกและนำเข้าทั้ง 2 ประเทศจะบันทึกบัญชีลูกหนี้/เจ้าหนี้ระหว่างกัน แทนการต้องโอนเงินตราต่างประเทศสกุลหลัก (Hard Currencies) เพื่อจ่ายชำระค่าสินค้าให้ประเทศผู้ส่งออกทันที

ขั้นตอนที่ 4 เมื่อครบกำหนดเวลาหักบัญชีตามที่ตกลงกัน เช่น 3 เดือน หรือ 6 เดือน ธนาคารกลางหรือธนาคารเพื่อการส่งออกและนำเข้าทั้ง 2 ฝ่ายจะนำบัญชีเป็นลูกหนี้/เจ้าหนี้ระหว่างกัน หักลบกลับหนี้ โดยธนาคารประเทศที่มูลค่าสินค้าน้อยกว่า หรือเป็นลูกหนี้ ต้องชำระเงินส่วนที่ขาดให้ธนาคารประเทศที่มูลค่ามากกว่า (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย จำกัด, 2545)

การทำการค้าแบบหักบัญชี โดยทั่วไป วิธีปฏิบัติเหมือนกับวิธีทำการค้าระหว่างประเทศตามปกติ เพียงแต่ไม่ต้องใช้เงินตราสกุลหลักชำระเงิน การค้าแบบหักบัญชีต้องเปิด L/ C (Letter of Credit) เหมือนกัน แต่เครดิตมากกว่า เพราะธนาคารกลางหรือธนาคารเพื่อการส่งออกและนำเข้าแต่ละประเทศค้าประกัน L/ C (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย จำกัด, 2545)

Community Barter Currency เป็นเงินตราชุมชนในรูปแบบการทำบัญชี Credits/ Debits ซึ่งแสดงการแลกเปลี่ยนสินค้า/บริการ ระหว่างสมาชิกของชมรม ระบบนี้เป็นรูปแบบหนึ่งของ Mutual Credit (MCS) ในที่นี้ MCS คือ ระบบการแลกเปลี่ยนชนิดหนึ่ง เงินตราที่จะใช้ในการแลกเปลี่ยนจะถูกสร้างขึ้นมาในช่วงของการแลกเปลี่ยนและจะปรากฏในบัญชีรายรับ รายจ่ายของทั้งสองฝ่ายที่แลกเปลี่ยนกัน เช่น ระบบ LETS หรือ Local Exchange Trading Systems สมาชิก

ชมรมแต่ละคนจะเสนอความต้องการของตนใน Directory ส่วนกลางว่า สินค้า/ บริการ อะไรบ้างที่ตนเองต้องการ ซื้อ/ ขาย การแลกเปลี่ยนจะทำการตามราคาที่ตกลงกัน โดยใช้เงินตราท้องถิ่นที่ทั้งสองฝ่ายคิดกันขึ้นมา (Local Virtual Currency) สมาชิกทั้งสองฝ่ายติดต่อพบกัน จัดการแลกเปลี่ยนและบันทึกรายละเอียดลงในบัญชีของตน (ซึ่งหน่วยงานบัญชี ส่วนกลางเป็นผู้ดูแล) ประชาชนสามารถแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ กันตามความรู้ ความสามารถและเวลาที่ตนมี โดยไม่ต้องใช้เงินทางการ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2546, 2547)

Volunteer Service Credit ซึ่งเป็นรูปแบบของสินเชื่อบริการแรงงาน (Service Credit) หรือ “ธนาคารเวลา” (Time Bank) ระบบนี้ใช้เวลาเป็นเงินตราทางเลือก เช่น ระบบ TIME DOLLAR ในสหรัฐอเมริกา ถ้าคนหนึ่งทำงานให้อีกคนหนึ่งเป็นเวลา 1 ชั่วโมง เขาจะได้ 1 TIME DOLLAR ซึ่งจะเก็บไว้ในอนาคตก็ได้ หรือบริจาคให้คนอื่นในชมรมหรือเอาไปใช้ซื้อ สินค้า/ บริการ ที่มีการเสนอขายกันในชมรม ในระบบนี้จะมีธนาคารเวลาคอยทำหน้าที่ประสานงานด้าน ติมานต์/ซัพพลาย สำหรับสินค้า/ บริการ ให้แก่สมาชิกในชมรม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2546)

ระบบเครดิตการสงเคราะห์ผู้สูงอายุในญี่ปุ่น ซึ่งเป็นการนำระบบเงินตราเพื่อการดูแลสุขภาพแบบใหม่มาใช้ ในระบบนี้ จำนวนชั่วโมงที่อาสาสมัครใช้ในการช่วยเหลือผู้สูงอายุหรือคนทุพพลภาพในการดำรงชีวิตประจำวันถูกบันทึกลงในสมุดบัญชีของอาสาสมัคร ที่เหมือนกับสมุดบัญชีออมทรัพย์ธนาคาร ต่างกันตรงที่หน่วยวัดค่าเป็นชั่วโมงแทนเงินบาท เครดิตชั่วโมงใช้คู่ไปกับระบบการประกันสุขภาพปกติ โดยเครดิตชั่วโมงที่อาสาสมัครได้รับเป็นการประกันว่าเขาจะได้รับ การดูแลสุขภาพอย่างเดียวกันในยามสูงอายุ หรือจะโอนให้ผู้อื่นภายในหรือภายนอกครอบครัวก็ได้ (เบอร์นาร์ด ลีตาร์, 2547, หน้า 338 -339)

ระบบทาลาลอค (Tlaloc) ของประเทศเม็กซิโก โดยศูนย์พัฒนาสหกรณ์ (Promocion del Desarrollo Popular A.C.) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ริเริ่มระบบเงินตราชุมชนทาลาลอค เงินตราในระบบนี้อยู่ในรูปของสมุดเช็คซึ่งแจกให้กับสมาชิกที่ได้ผ่านการคัดสรรแล้วว่าเชื่อถือได้ สมาชิกจะเขียนเช็คเป็นตัวเลขไม่มีทศนิยม เช่น ๑, ๒, ๕, ๑๐, ๕๐ ข้างหลังเช็คแต่ละใบมีช่องสำหรับเซ็นชื่อเพื่อให้คนที่ได้รับเช็คคนแรกเซ็นสลักหลังให้กับคนต่อไป คนใช้เช็คหมุนเวียนแทนเงินตราปกติ บางทีก็มีคนนำเช็คไปที่ศูนย์บริหารระบบเพื่อบันทึกเครดิตของผู้ใช้คนสุดท้าย และหักเครดิตจากบัญชีผู้ออกเช็ค ได้มีการนำรูปแบบของระบบทาลาลอคไปใช้ในชุมชนอื่น ๆ เช่น ระบบเช็ค “คอมโพรมิซอส (Compromises)” ในย่านท็อคทิวโก ในเมืองกิโต ประเทศเอกวาดอร์ (เบอร์นาร์ด ลีตาร์, 2547, หน้า 340)

ส่วนระบบการแลกเปลี่ยนชุมชน ที่ศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ หมายถึง การที่สมาชิกในชุมชนจัดทำระบบการจัดการ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างสมาชิกด้วยตนเอง

ดังนั้นแนวคิดเกี่ยวกับเงินในที่นี้ เงินที่จะทำหน้าที่ให้เป็นประโยชน์ไม่เกิดโทษ จะต้องเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนอย่างเดียว ส่วนหน้าที่ในการสะสมค่านั้นมีทั้งคุณและโทษจะต้องใช้เฉพาะส่วนที่เป็นคุณและป้องกันส่วนที่เป็นโทษ (อภิชาติ พันธเสน และคณะ, 2547)

แนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์การพัฒนา

อุดมการณ์นั้นมีความหมายที่แตกต่างกัน สามารถแบ่งออกได้เป็น อุดมการณ์ในความหมายเชิงลบ อุดมการณ์ในความหมายเชิงบวก และอุดมการณ์ในความหมายกลาง ๆ

1. อุดมการณ์ในความหมายเชิงลบ คือ อุดมการณ์ที่เป็นมายา (Illusion) หรือสำนึกจอมปลอม (False Consciousness) อุดมการณ์ในความหมายนี้เป็นเครื่องมือที่ชนชั้นปกครองใช้มอมเมาให้ชนชั้นที่ถูกปกครองไม่สามารถมองเห็นถึงสาเหตุแท้ของการที่ตนถูกกดขี่ขูดรีดโดยชนชั้นที่ได้เปรียบ ดังนั้นจึงเป็นการสร้างความสำนึกที่ผิดพลาด เพื่อกลบเกลื่อนหรือบิดเบือนสัจจะดังกล่าว

2. อุดมการณ์ในความหมายเชิงบวก อุดมการณ์ที่เป็นระบบความคิดที่เชื่อในเรื่องเหตุผล และสามารถศึกษาค้นคว้าได้ในเชิงประจักษ์

3. อุดมการณ์ในความหมายกลาง ๆ ซึ่งได้ใช้เป็นความหมายหลักในวิทยานิพนธ์นี้ อุดมการณ์ในที่นี้หมายถึง ชุดของความคิดที่มีความสอดคล้องกัน เพื่อใช้เป็นรากฐานให้กับกิจกรรมทางการเมืองที่เกิดขึ้นโดยผ่านการจัดตั้ง ไม่ว่าจะเป็นเป้าหมายเพื่อมุ่งรักษาระบบที่ดำรงอยู่ มุ่งแก้ไขปรับปรุง หรือมุ่งโค่นล้มทำลายระบบนั้น ๆ ก็ได้

ดังนั้นอุดมการณ์ในความหมายกลาง ๆ จึงมีลักษณะพื้นฐาน ดังนี้ (สมเกียรติ วันทะนะ, 2544, หน้า 4)

1. ต้องให้คำอธิบายได้ว่าสถานะแห่งสังคมที่ดำรงอยู่นั้นเป็นอย่างไร คำอธิบายนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “โลกทัศน์” (World View)

2. ต้องเสนอตัวแบบ (Model) ของสังคมที่พึงปรารถนาในอนาคตว่าเป็นเช่นไร นั่นคือต้องให้ญาณทัศน์ (Vision; วิสัยทัศน์ก็เรียก) ว่าสังคมที่ดีในอนาคตควรเป็นสังคมแบบไหน

3. ต้องชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงในรูปใดจึงจะสามารถพาไปสู่สังคมที่พึงปรารถนาได้

4. ในตัวของมันเอง อุดมการณ์ไม่ใช่ระบบความคิดที่ปิดตายแน่นอน แต่มีความยืดหยุ่นเคลื่อนไหวได้ เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปในระดับ “พื้นฐาน” ซึ่งมีความหลากหลายตามกาลและเทศะ (สมเกียรติ วันทะนะ, 2544, หน้า 4)

กล่าวโดยสรุปในความหมายเป็นกลาง อุดมการณ์ คือ ระบบคิดที่อธิบายถึงการดำรงอยู่ของสังคมปัจจุบัน สังคมที่พึงปรารถนา และวิธีการในการปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งสังคมที่พึงปรารถนานั้น ดังนั้นในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะใช้อุดมการณ์การพัฒนา หมายถึง ระบบคิดที่กำหนด

เป้าหมายของการพัฒนาประเทศรวมถึง กระบวนการหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าว (เดวิด โกลด์สเวย์, 2530)

ส่วนประเภทของอุดมการณ์ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้จะพิจารณาเป็น 2 ประเภท คือ (กาญจนา แก้วเทพ, 2527)

1. อุดมการณ์หลัก (Dominant Ideology) เป็นอุดมการณ์ภาครัฐเพื่อการรับใช้อำนาจของระบบ ดังนั้นจึงทำหน้าที่ดำรงรักษาค้ำจุนระบบเดิม และเน้นการให้ความชอบธรรมระบบสังคมที่ดำรงอยู่ อุดมการณ์การพัฒนาหลักในวิทยานิพนธ์นี้ ได้แก่ อุดมการณ์การพัฒนาแบบทุนนิยม

2. อุดมการณ์เพื่อการต่อต้านอำนาจของระบบ (อุดมการณ์ต่อต้าน) เป็นอุดมการณ์ภาคประชาชนที่ไม่ได้รับการถ่ายทอดเผยแพร่จากกลไกของรัฐ แต่จะแอบแฝงอยู่ตามขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม อุดมการณ์ต่อต้านทำหน้าที่ทำลายระบบเดิม และนำเสนอระบบใหม่ รวมถึงภาพของสังคมใหม่ที่ดีกว่า

โดยอุดมการณ์การพัฒนาฝ่ายต่อต้านในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้แก่ อุดมการณ์การพัฒนาของอนาธิปไตยนิยม (Anarchism) และอุดมการณ์การพัฒนาแบบสหกรณ์นิยม

ในวิทยานิพนธ์นี้จึงมุ่งวิเคราะห์อุดมการณ์การพัฒนา 3 รูปแบบ คือ อุดมการณ์การพัฒนาแบบทุนนิยม อุดมการณ์การพัฒนาของอนาธิปไตยนิยม และอุดมการณ์การพัฒนาแบบสหกรณ์นิยม ดังนี้

อุดมการณ์การพัฒนาแบบทุนนิยม

อุดมการณ์การพัฒนาแบบทุนนิยม เป็นแนวคิดในการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิต เพื่อให้รายได้ประชาชาติสูงขึ้น การพัฒนาจึงเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อให้ประชาชนมีรายได้สูงขึ้น โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ตามแนวคิดนี้ มีวิสัยทัศน์และกระบวนการในการพัฒนา ดังต่อไปนี้

วิสัยทัศน์ของการพัฒนาแบบทุนนิยม มีเป้าหมายที่พึงปรารถนา คือ (ปกรณ์ ปรียากร, 2530)

1. ด้านเศรษฐกิจ มีลักษณะสังคมอุตสาหกรรม โดยมีฐานของโรงงานเป็นปัจจัยหลักในการผลิตภายใต้ระบบทุนนิยม

2. ด้านสังคม มีการปรับเปลี่ยนชุมชนชนบท เข้าสู่ความเป็นเมือง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีประชากรมาอยู่กันอย่างหนาแน่นภายใต้สาธารณูปโภค และสาธารณูปการที่ทันสมัย

3. ด้านการเมือง เป็นสังคมที่ใช้ระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรี หรือประชาธิปไตยแบบตัวแทน ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบรัฐสภา รูปแบบประธานาธิบดี หรือรูปแบบกึ่งรัฐสภา

4. ด้านวัฒนธรรม มีระบบคิดของสังคมแบบวิทยาศาสตร์ตะวันตก คือ เป็นความเชื่อในเรื่องเหตุผลที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่สามารถพิสูจน์ได้

ในด้านกระบวนการของการพัฒนาตามแนวอุดมการณ์แบบทุนนิยมนั้น คือกระบวนการสะสมทุน (Capital Accumulation) ซึ่งหมายถึงกระบวนการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยมีการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นตัวจักรสำคัญ อย่างไรก็ตามกระบวนการพัฒนาแบบทุนนิยม มีกลยุทธ์การพัฒนาหลากหลายรูปแบบ ดังนี้

1. การเติบโตแบบไม่สมดุล (Unbalanced Growth) การพัฒนาแบบไม่สมดุลเป็นกลยุทธ์การพัฒนานำมาใช้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-4 ของประเทศไทย กลยุทธ์การพัฒนาแบบไม่สมดุลนี้ เป็นกระบวนการพัฒนาที่เน้นการลงทุนเฉพาะสาขาใดสาขาหนึ่ง (Polarization) ที่สามารถก่อให้เกิดการขยายตัวของการลงทุนอย่างต่อเนื่อง หรือมีผลเชื่อมโยง (Linkage Effect) ไปสู่อุตสาหกรรมอื่น ๆ ได้มาก โดยสาขาที่สำคัญจะได้รับการพิจารณาลงทุนก่อน ได้แก่ การผลิตภาคอุตสาหกรรมในเมือง ขณะที่ภาคเกษตรหรือชนบท ถูกพิจารณาให้เป็นภาคการผลิตที่สนับสนุนภาคอุตสาหกรรม นอกจากนี้กลยุทธ์การพัฒนาแบบไม่สมดุลยังมีความเชื่อเรื่องการกระจายรายได้จาก “บนลงล่าง” (Trickle – Down Effect) กล่าวคือผลประโยชน์จากการพัฒนาของภาคอุตสาหกรรม จะค่อย ๆ กระจายตัวลงไปในชนบทในภายหลัง (Hansen, 1981, p. 16)

2. การเติบโตควบคู่การกระจาย (Redistribution with Growth) การพัฒนาที่เน้นการเติบโตควบคู่การกระจาย เป็นกลยุทธ์การพัฒนานี้เน้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5-8 ของไทย กลยุทธ์การพัฒนานี้มีฐานคิดว่า ผลประโยชน์จากการพัฒนาจะสามารถกระจายไปได้ตลอดเวลาพร้อม ๆ กับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ เราสามารถสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจได้โดยการกระจายรายได้ลงในพื้นที่ที่ขาดแคลน โดยรัฐจะเข้าไปแทรกแซงเพื่อกระจายรายได้ให้เสมอภาคยิ่งขึ้นภายในประเทศ การแทรกแซงของรัฐจะก่อให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจจาก “ล่างขึ้นบน” (Trickle – Up Effect) ด้วยรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้ (วัฒนา อิศรางกูร ณ อยุธยา, 2527, หน้า 19-25)

2.1 การแทรกแซงของรัฐบาลในตลาดปัจจัยการผลิต (Factor Market) การแทรกแซงดังกล่าวจะลดสิทธิประโยชน์ที่ทำให้ราคาสินค้าปัจจัยการผลิตไม่เป็นไปตามปัจจัยตลาด โดยเน้นการผลิตที่ใช้ทุนเป็นหลัก (Capital – Intensive Technique) ในภาคสมัยใหม่ มาสู่การใช้แรงงานเป็นหลัก (Labor - Intensive Technique) ในภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นการช่วยเหลือแก่ผู้ประกอบการในภาคเกษตร เช่น สินเชื่อ เป็นต้น

2.2 การแทรกแซงของรัฐบาลในการเป็นเจ้าของและถือครองปัจจัยการผลิต

(Ownership and Control of Assets) เช่น ที่ดิน สินทรัพย์ประเภททุน กล่าวคือ การปฏิรูปที่ดินของ รัฐจะเน้นการให้กรรมสิทธิ์แก่เกษตรกร เพื่อเป็นแรงจูงใจในการทำการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขึ้น

2.3 การแทรกแซงของรัฐบาลโดยใช้มาตรการภาษี (Taxation) เพื่อให้เกิดการกระจาย รายได้มากขึ้น เช่น การที่รัฐบาลนำภาษีอัตราก้าวหน้ามาใช้ จะทำให้เกิดความเป็นธรรมทางด้าน ภาษีมากขึ้น เนื่องจาก แต่เดิมคนรวยมักหลีกเลี่ยงภาษี ในขณะที่ชนชั้นกลางที่มีเงินเดือนประจำเป็น ผู้รับภาระในการเสียภาษี เป็นต้น

2.4 การแทรกแซงของรัฐบาลโดยการจัดหาสินค้าอุปโภค บริโภค ด้านสาธารณูปโภค และสาธารณูปการให้แก่ประชาชนที่ยากจนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม โครงการเหล่านี้จึงเป็น โครงการด้านสวัสดิการสังคม เช่น สาธารณสุข ไฟฟ้า น้ำประปา โภชนาการ เป็นต้น

2.5 การแทรกแซงของรัฐในตลาดสินค้าโดยใช้มาตรการทางด้านภาษีและเงิน อุดหนุน ดังนั้น การลงทุนของรัฐในโครงสร้างพื้นฐานจึงต้องคำนึงถึงการใช้จ่ายงานและการรักษา ระดับราคาสินค้าที่จำเป็นสำหรับคนยากจน

2.6 การแทรกแซงของรัฐในด้านเทคโนโลยี โดยส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนา เกี่ยวกับธุรกรรมของภาคเกษตรในชนบท

3. การเติบโตแบบสมดุล (Balanced Growth) การพัฒนาแบบสมดุลเป็นกลยุทธ์ที่เน้น การเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยให้ความสมดุลระหว่างการผลิตในภาคเกษตรและอุตสาหกรรม พร้อม ๆ กันไป ทั้งนี้ก็มีความคิดว่าทั้ง 2 ภาคการผลิตต่างก็เกื้อหนุนซึ่งกันและกันในแง่ที่ภาคเกษตร ต้องอาศัยสินค้าอุตสาหกรรม และในภาคอุตสาหกรรมต้องการอาหารและวัตถุดิบจากภาคเกษตร นอกจากนี้กลยุทธ์นี้ยังเชื่อว่า การลงทุนทุก ๆ ส่วนของระบบเศรษฐกิจอย่างพร้อมเพรียงกันนั้นช่วย ขจัดปัญหาตลาดที่มีขนาดเล็ก และช่วยประหยัดทางการเงินอันเกิดจากภายนอก (External Pecuniary Economies) เช่น ถ้ามีการก่อสร้างขนาดใหญ่ทางด้านโรงแรมเกิดขึ้นจะทำให้เกิดการ ประหยัดทางการเงินของร้านขายของสำหรับนักท่องเที่ยว เป็นต้น โดยกลยุทธ์การเติบโตแบบ สมดุล มีกลวิธีในการพัฒนา 3 รูปแบบ คือ (พรชัย พัฒนบัณฑิต, 2529, หน้า 134-139)

3.1 การตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อผลิตสินค้าบริโภคหลาย ๆ โรงงานพร้อม ๆ กัน

3.2 การตั้งโรงงานผลิตสินค้าบริโภคพร้อม ๆ กับการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐาน ทางเศรษฐกิจ

3.3 การตั้งโรงงานผลิตสินค้าบริโภคพร้อม ๆ กับการลงทุนทางด้านโครงสร้าง พื้นฐาน ในขณะเดียวกันก็มีการลงทุนในสินค้าประเภทอื่น ซึ่งเรียกกลวิธีนี้ว่าการทุ่มทุนขนาดใหญ่ (Big Push)

4. การพัฒนาแนวเสรีนิยมใหม่ ยุทธศาสตร์การพัฒนาแนวเสรีนิยมใหม่ เป็นการนำแนวคิดเศรษฐกิจนีโอคลาสสิก มาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมีการตกผลึกทางความคิดที่เรียกว่าฉันทานุมติของวอชิงตัน (Washington Consensus) การพัฒนาแนวเสรีนิยมใหม่มีหลักการที่สำคัญ 4 ชั้น คือ การลดบทบาทของรัฐ (Deregulation) การเปิดเสรี (Liberalization) การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (Privatization) และการสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ (Stabilization) (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2545, หน้า 17) ดังนั้นการยึดหลักการค้าเสรีโดยเน้นในเรื่องเสรีภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจ รวมถึงประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ให้รัฐบาลมีบทบาทจำกัด คือ การรักษาระเบียบและกฎหมาย ความมั่นคงของชาติ การควบคุมเงินตรา การจัดหาบริการทางด้านการศึกษาและสุขภาพ การเผยแพร่ข้อมูลทางวิชาการรวมถึงการปรับปรุงธุรกิจเอกชน และการให้ความสำคัญกับภาคเกษตรในฐานะที่เป็นฐานของอุตสาหกรรมการผลิต คือ เป็นแหล่งอาหารหลักของคนในเมือง ตลาดสินค้าอุตสาหกรรม แหล่งทุนสำหรับอุตสาหกรรมที่มาจากกระแสเงินทุนของพ่อค้า การจัดหาเงินตราต่างประเทศเพื่อซื้อสินค้าทุนในต่างประเทศ (Hunt, 1989, pp. 296–298)

ในวิทยานิพนธ์นี้จะศึกษาอุดมการณ์การพัฒนาในช่วงรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น เศรษฐกิจคู่ขนาน (Dual - Tract Economy) หรือระบบทักษิโณมิกส์ ระบบทักษิโณมิกส์ มีลักษณะการพัฒนาแบบทุนนิยม เนื่องจากมีเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์การพัฒนาที่มุ่งสู่สังคมอุตสาหกรรมที่มีชุมชนเมืองเป็นหลัก และได้ฐานวัฒนธรรมแบบวิทยาศาสตร์ โดยมียุทธศาสตร์การพัฒนาที่มุ่งเน้นการสะสมทุน โดยอาศัยการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม และการกระตุ้นการผลิตภายในประเทศ

อุดมการณ์ของอนาธิปัตย์นิยม

แนวคิดพื้นฐานของ อนาธิปัตย์ คือ การต่อต้านรัฐและสถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการปกครองและกฎหมาย การมีสังคมที่ไร้รัฐ สมาชิกในสังคมสามารถจัดการปัญหามันเอง โดยไม่มีการกำหนดจากภายนอก ถือได้ว่าอุดมการณ์ของ อนาธิปัตย์ จึงเป็นทั้งแบบเสรีสุดขั้ว และสังคมนิยมสุดขั้ว (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2547) ตามแนวคิดอุดมการณ์ของอนาธิปัตย์นิยมนั้น สังคมประกอบด้วย 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก คือ ประชาชนส่วนใหญ่ผู้ยากไร้ ซึ่งถูกกดขี่ขูดรีด

กลุ่มที่สอง คือ คนบางกลุ่มซึ่งขูดรีดผู้อื่น และตัวเองก็ถูกขูดรีดด้วย

กลุ่มที่สาม คือ ชนชั้นปกครอง ซึ่งเป็นผู้กดขี่ขูดรีดแบบสูงสุด

วิสัยทัศน์ ในการพัฒนาของอนาธิปัตย์นิยม มีลักษณะที่สำคัญ ๆ ประกอบไปด้วย (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2547)

1. ด้านเศรษฐกิจ ระบบเศรษฐกิจแบบการมีกรรมสิทธิ์ส่วนร่วมในชุมชน คือ การให้

แรงงานรวมหมู่ การมีกรรมสิทธิ์ส่วนรวม สร้างชุมชนสีเขียวขนาดเล็ก มีระบบการจัดการตนเอง เป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ที่สนองความต้องการขั้นพื้นฐาน มีระบบแลกเปลี่ยนสินค้า/ บริการ อย่างยุติธรรมและเท่าเทียม

2. ด้านสังคมในเชิงวัฒนธรรม คือ สังคมแบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไร้ชนชั้น มีความเป็นชุมชน ความเสมอภาค มนุษย์กับธรรมชาติเป็นหนึ่งเดียวกัน จัดการระบบเศรษฐกิจสังคมให้สอดคล้องกับหลักนิเวศวิทยา ผสมกับ Green Politics

3. ด้านการเมือง เป็นประชาธิปไตยโดยตรง และเป็นประชาธิปไตยแบบการมีส่วนร่วม ในชุมชน จัดองค์กรแบบประชานิยม กระจายอำนาจอย่างกว้างขวาง การมีส่วนร่วมของประชาชนในทางการเมืองอย่างเต็มที่

กระบวนการพัฒนาของอุดมการณ์อนาธิปไตยนิยมเก่า คือ การต่อต้านคัดค้านระบบทุนนิยมภายในประเทศ และรัฐบาลภายในประเทศ ซึ่งประกอบไปด้วยกระบวนการที่สำคัญ ๆ คือ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2546, หน้า 297 - 315)

1. การต่อต้านอำนาจรัฐ คือ การปฏิเสธหลักการของอำนาจ ต้องการให้มีเสรีภาพและความเสมอภาคในสังคม ปราศจากการครอบงำกดขี่ ชูตรีดจากส่วนล่าง

2. เพื่อระบอบธรรมชาติ คือ การดำรงชีวิตอยู่ที่สอดคล้องกับธรรมชาติ อย่างอิสระ และปราศจากการครอบงำ จัดการดูแลชีวิตของตนเองบนพื้นฐานของความสามัคคี และสันติธรรม

3. เพื่อระบบเศรษฐกิจเสรี คือ การสร้างระบบเศรษฐกิจที่เป็นอิสระเสรี (ไม่ใช่ทุนนิยม) มีความเป็นตัวของตัวเอง

ส่วนกระบวนการในการพัฒนาของอุดมการณ์อนาธิปไตยนิยมใหม่ (Neo - Anarchism) เป็นการต่อต้านคัดค้านทุนนิยมโลกบริษัทยักษ์ชาติ และสถาบันการเงินการค้าข้ามชาติที่อยู่ได้คำบัญชาของสหรัฐอเมริกา และบริษัทยักษ์ชาติ ประกอบไปด้วยกระบวนการที่สำคัญ ๆ คือ (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2547)

1. ต้องยุติกระแสโลกาภิวัตน์ และบั่นทอนอำนาจอิทธิพลของกลไกต่าง ๆ ที่ส่งเสริมโลกาภิวัตน์

2. สร้างกฎระเบียบการค้าใหม่ (Fair Trade สำคัญกว่า Free Trade)

3. ยุติการตลาดที่แพร่กระจายสินค้าที่เป็นอันตรายและไร้ความหมายสำหรับการบริโภค

4. สร้างประชาธิปไตยโลก (Global Democracy) ที่คำนึงถึงสิทธิมนุษยชนและสิทธิแรงงานและความยั่งยืนทางนิเวศ

5. ล้มสถาบันการเงินการค้าระหว่างประเทศ เช่น WTO/ World Bank/ IMF

6. เร่งแก้ไขปัญหานี้สิน ความยากจน และการเอารัดเอาเปรียบของทุนนิยมโลกที่

กระทำต่อประเทศที่กำลังพัฒนา

ในกรณีของอนุธิปไตยนิยมไทย อาจารย์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้เสนอว่า อนุธิปไตยไทย มีลักษณะพิเศษเฉพาะ คือ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548, หน้า 26)

1. เป็นระบบอนุธิปไตยที่มีประวัติศาสตร์ของระบบ มีคำอธิบายและมีความชอบธรรม มีที่มา คือมีรากฐานและต่อเนื่องมาจากลักษณะดั้งเดิมของชุมชนหมู่บ้านไทย คงทนข้ามกาลเวลาดำรงอยู่ภายในระบบสังคมเศรษฐกิจข้างบนที่เปลี่ยนแปลง

2. เป็นระบบอนุธิปไตยที่มีเครือข่ายโดยธรรมชาติ บนอาณาบริเวณที่กว้างขวาง เป็นทั้งระบบชุมชน ระบบท้องถิ่น และระบบแห่งชาติ ชุมชนหมู่บ้านมีเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือระหว่างกัน อยู่แล้วทางเศรษฐกิจทั้งในอดีตและปัจจุบัน ชนชาติทั้งหลายบนดินแดนอันกว้างขวางของประเทศไทยปัจจุบันและเอเชียอาคเนย์ตอนบนต่างรับวัฒนธรรมและภาษาไทยเป็นวัฒนธรรมและภาษาร่วมแกนกลางอยู่แล้วโดยสมัครใจ

3. เป็นระบบอนุธิปไตยที่วัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญมากในการร้อยโยงหน่วยต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างแน่นแฟ้น โดยสมัครใจ การที่ชาวไทยเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกันเข้มข้น เป็นคุณสมบัติที่ส่งเสริมให้ระบบอนุธิปไตยไทยเข้มแข็ง โดยสภาพ การแลกเปลี่ยนในชนบทในอดีตและในปัจจุบันบางเขตกงทำภายใต้แนวคิดเพื่อให้พอเพียงและเพื่อช่วยเหลือ ไม่ใช่เพื่อกำไร

กล่าวโดยสรุปแล้ว ระบบอนุธิปไตยไทยจึงเป็นระบบที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมา มีรากลึกในสังคม ครอบคลุมอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์กว้างขวาง และสอดคล้องกับลักษณะความมีน้ำใจต่อผู้อื่น อันเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ เป็นระบบที่เป็นพื้นฐานและเป็นแกนกลางของสังคมและวัฒนธรรมไทย

อุดมการณ์การพัฒนาแบบสหกรณ์นิยม

อุดมการณ์การพัฒนาแบบสหกรณ์นิยมในที่นี้ หมายถึง แนวคิดสังคมนิยมแบบยูโทเปีย คือ การเสนอให้มนุษย์ช่วยเหลือกันให้มากขึ้นและคำนึงถึงผู้ยากไร้ในสังคมเป็นพิเศษ โดยคำนึงถึงเป้าหมายของสังคมส่วนรวม ลดการแข่งขันและแทนที่การแข่งขันด้วย การร่วมมือ สมาชิกเข้ามารวมช่วยเหลือกันด้วยความสมัครใจ หรือโดยให้รัฐเข้าเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจมากขึ้น โดยให้รัฐวางระเบียบการแข่งขันทางเศรษฐกิจให้รัดกุม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2546, หน้า 59)

วิสัยทัศน์ของการพัฒนาแบบสหกรณ์ มีลักษณะที่สำคัญ ๆ คือ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2546)

1. ด้านเศรษฐกิจ ไม่ปฏิเสธกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล แต่มีกรรมสิทธิ์อย่างมีมนุษยธรรม ปฏิเสธรายได้ที่เกิดจากการครอบครองกรรมสิทธิ์โดยไม่ได้ลงแรง และปฏิเสธกรรมสิทธิ์ส่วน

บุคคลในปัจจัยการผลิต หากทำให้ทุกคนมีทรัพย์สิน มีปัจจัยการผลิต แล้วนำปัจจัยนั้นมาไว้ร่วมกัน

2. ด้านสังคม ต้องการให้มนุษย์ช่วยเหลือกันให้มากขึ้นและคำนึงถึงผู้ยากไร้ในสังคมเป็นพิเศษ คำนึงถึงสังคมส่วนรวมให้มากขึ้น แต่ไม่ต้องการให้โอนปัจจัยการผลิตเป็นของรัฐ

3. ด้านการเมือง ให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการวางกฎเกณฑ์ ควบคุมการติดต่อแลกเปลี่ยนต่อรองในสังคมเศรษฐกิจให้รัดกุมขึ้น เพื่อให้แข่งขันดำเนินไปอย่างยุติธรรมแทนที่จะปล่อยเสรีเต็มที่ และอาจให้เงินทุนแก่สมาคมการผลิตหรือสหกรณ์กู้ยืม

กระบวนการพัฒนาแบบสหกรณ์นิยม มีหลักการที่สำคัญ คือ (คณะอนุกรรมการที่ปรึกษาการเกษตรด้านสหกรณ์และชุมชนเข้มแข็ง, 2545, หน้า 70 – 71)

1. ความสมัครใจและการเปิดรับสมาชิกทั่วไป: สหกรณ์เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นด้วยความสมัครใจ เป็นองค์กรที่เปิดสำหรับบุคคลที่สามารถเข้าใช้บริการได้และมีความตั้งใจพร้อมที่จะรับผิดชอบในฐานะสมาชิก โดยไม่มีการกีดกันในเรื่องเพศ สังคม เชื้อชาติ การเมืองหรือศาสนา

2. การควบคุมแบบประชาธิปไตยโดยสมาชิก: สหกรณ์เป็นองค์กรประชาธิปไตยที่ควบคุมโดยสมาชิกผู้มีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการกำหนดนโยบายและตัดสินใจ ผู้ที่ได้รับเลือกตั้งให้เป็นตัวแทนของสมาชิกจะต้องรับผิดชอบต่อสมาชิก ในสหกรณ์ขั้นปฐมนั้น สมาชิกจะมีสิทธิออกเสียงเท่าเทียมกันคือหนึ่งคน หนึ่งเสียง ส่วนสหกรณ์ในระดับอื่นที่ไม่ใช่สหกรณ์ขั้นปฐม ก็จะต้องถูกจัดตั้งขึ้นและกำหนดวิธีการออกเสียงตามวิถีทางประชาธิปไตยเช่นกัน

3. การมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจของสมาชิก: สมาชิกมีส่วนช่วยเหลือสนับสนุนอย่างเที่ยงธรรม และมีการควบคุมอย่างเป็นประชาธิปไตยในทุนของสหกรณ์ ทุนของสหกรณ์ส่วนหนึ่งจะจัดให้เป็นทรัพย์สินส่วนรวมของสหกรณ์ ในกรณีที่มีการจ่ายผลตอบแทนให้แก่เงินทุนที่สมาชิกมีอยู่ในสหกรณ์ในฐานะสมาชิก ผลตอบแทนนั้นจะอยู่ภายในขอบเขตจำกัด และสมาชิกจะจัดสรรเงินส่วนเกินที่เหลือตามวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทุกวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้ที่เกี่ยวกับการพัฒนาสหกรณ์ โดยการจัดตั้งเป็นทุนสำรองซึ่งเป็นส่วนที่นำไปใช้แบ่งปันกันไม่ได้หรือการเฉลี่ยคืนให้แก่สมาชิกตามส่วนแห่งธุรกิจที่กระทำกับสหกรณ์ หรือการสนับสนุนกิจกรรมอื่น ๆ ตามที่สมาชิกเห็นชอบ

4. ความเป็นอิสระไม่ขึ้นกับใคร: สหกรณ์เป็นองค์กรช่วยเหลือตนเองที่เป็นอิสระและถูกควบคุมโดยสมาชิก หากสหกรณ์จะเข้าทำสัญญากับหน่วยงานอื่น รวมทั้งรัฐบาล หรือจะรับเงินทุนจากแหล่งทุนภายนอกสหกรณ์ก็ต้องดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของการควบคุมโดยสมาชิกและจะต้องดำรงความเป็นอิสระเอาไว้ด้วย

5. การศึกษา การฝึกอบรม และการให้ข้อมูลข่าวสาร: สหกรณ์จัดให้มีการศึกษาและการฝึกอบรมแก่สมาชิก ตัวแทนสมาชิกที่ได้รับการเลือกตั้ง ผู้จัดการ และพนักงาน เพื่อให้บุคคลเหล่านี้

สามารถที่จะช่วยพัฒนาสหกรณ์ของคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่สหกรณ์ก็ให้ข้อมูลข่าวสารแก่สาธารณชนทั่วไป โดยเฉพาะคนหนุ่มสาวและผู้นำในทางความคิดเกี่ยวกับลักษณะและประโยชน์ของการร่วมมือกันในรูปแบบสหกรณ์

6. การร่วมมือกันระหว่างสหกรณ์: สหกรณ์จะสามารถให้บริการแก่สมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด และสามารถจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งต่อขบวนการสหกรณ์ได้ด้วยการทำงานร่วมกันผ่านโครงสร้างขบวนการสหกรณ์ในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับนานาชาติ

7. การให้ความสนใจแก่ชุมชน: สหกรณ์จะดำเนินงานเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนสำหรับชุมชนของตน ด้วยนโยบายที่ได้รับความเห็นชอบจากสมาชิก

การวิเคราะห์ทฤษฎี ในฐานะปฏิบัติการทางอุดมการณ์

ในวิทยานิพนธ์นี้ จะทำการวิเคราะห์ทฤษฎี โดยใช้กรอบในการวิเคราะห์ปฏิบัติการของอุดมการณ์ไว้ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2527, หน้า 19-28; ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542, หน้า 346 – 348)

1. กระบวนการสร้างสรรค์อุดมการณ์ เป็นไปตามหลักการที่สำคัญคือ การนำอุดมการณ์เก่ามาดัดแปลงแก้ไขให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของกลุ่มผู้สร้างอุดมการณ์ โดยสกัดส่วนที่ล้าหลังและสร้างส่วนใหม่ que แสดงให้เห็นว่าของใหม่มีความแตกต่างจากของเก่าอย่างไร การก่อรูปของอุดมการณ์ดังกล่าวจะต้องพิจารณาเงื่อนไขที่เป็นไปได้ทางภาวะวิสัย และเงื่อนไขทางอัตวิสัยที่จำเป็นต้องมีกลุ่มบุคคลแปรเปลี่ยนความเป็นไปได้ในทางภาวะวิสัยให้กลายเป็นเรื่องจริงขึ้นมา (Actualization)

2. การถ่ายทอดอุดมการณ์ อุดมการณ์จะได้รับการยอมรับและมีอิทธิพลต่อมวลชนได้นั้น อุดมการณ์จะต้องสามารถแทรกตัวลงสู่ชีวิตประจำวันของมวลชนให้ได้ การถ่ายทอดอุดมการณ์ที่สร้างขึ้นใหม่นั้นจะต้องเน้นการพัฒนาให้ซึมซาบเข้าสู่ภายในตัวตน (Interiorisation) ในระดับบุคคล

การถ่ายทอดอุดมการณ์จะมีผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยกัน 4 ฝ่าย ได้แก่ ผู้ผลิตหรือสร้างอุดมการณ์ ผู้ปฏิบัติงานเพื่อนำไปเผยแพร่ ผู้ให้การสนับสนุน และมวลชนผู้รับฟังอุดมการณ์ การถ่ายทอดอุดมการณ์จึงเป็นเรื่องของอำนาจทางความรู้ของสาขาวิชา (Disciplinary Power) กล่าวคือ เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ “ผู้อื่น” สามารถเข้าไปกำหนดชีวิตประจำวันของชาวบ้านได้

3. การต่อสู้ทางอุดมการณ์ อุดมการณ์ใหม่จะต้องพยายามแทรกตัวเข้าไปในอาณาจักร ที่มีอุดมการณ์เก่ามีบทบาทครอบงำอยู่ จะมีอุดมการณ์หนึ่งเป็นตัวแทนหลักและมีอุดมการณ์ย่อย

อื่น ๆ ที่แตกกิ่งก้านสาขาออกมา (Derivative) โดยความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์หลักและอุดมการณ์ย่อย จะมีลักษณะสำคัญคือ อุดมการณ์หลักจะเป็นแกนกลางที่มีอุดมการณ์ย่อยเป็นบริวาร หมุนอยู่รอบแกนกลางดังกล่าว

การต่อสู้ระหว่างอุดมการณ์เก่าและอุดมการณ์ใหม่ จะมีลักษณะของการสะสมเชิงปริมาณไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพ โดยอุดมการณ์ใหม่อาจจะมีพลังขัดแย้งหรือประสานหรือตัดแปลงอุดมการณ์เก่าเสียก่อน การต่อสู้ทางอุดมการณ์ไม่จำเป็นต้องแสดงออกในเหตุการณ์ใหญ่ ๆ แต่อาจเกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน เช่น ในภาษา ทางคำขวัญ หรือสัญลักษณ์ เป็นต้น

การปฏิบัติการทางอุดมการณ์ไม่ว่าจะเป็นการสร้าง การถ่ายทอด หรือการต่อสู้ระหว่างอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ถือได้ว่าเป็นปฏิบัติการทางภาษาอาจมีรูปแบบเป็นภาษาพูด ภาษาเขียน หรือภาษาสัญลักษณ์ เนื่องจากอุดมการณ์เป็นเรื่องของระบบคิด และความคิดใด ๆ ย่อมใช้ภาษาเป็นตัวสร้างระบบคิด โดยปฏิบัติการในลักษณะนี้เราอาจเรียกว่าเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practice) ในงานวิจัยนี้จะใช้ปฏิบัติการทางวาทกรรมในฐานะที่เป็นปฏิบัติการของอุดมการณ์ อย่างไรก็ตามผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับปฏิบัติการทางวาทกรรมไว้ ดังนี้

ธงชัย วินิจจะกุล (2534, หน้า 18) ได้ให้ความหมายของปฏิบัติการทางวาทกรรม โดยอาศัยฐานคิดของ มิเชล ฟูโก ไว้ว่า เป็นการสื่อสารที่แสดงออกมาในรูปของถ้อยคำทั้งการพูด การเขียน และการปฏิบัติ รวมถึงอากัปกริยาต่าง ๆ ของมนุษย์ ดังนั้น มนุษย์จึงรวมตัวกันเป็นสังคมได้ด้วยวาทกรรมที่มีรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2534, หน้า 179-180) ได้อธิบายเสริมแนวคิดวาทกรรมของ มิเชล ฟูโก ว่าเป็นรอยต่อระหว่างอำนาจกับความรู้ เนื่องจากสังคมมนุษย์นั้น ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจที่ถูกจัดตั้ง ขับเคลื่อนและการทำงานของวาทกรรม

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545, หน้า 3-7) ได้ตีความหมายวาทกรรมของ มิเชล ฟูโก (Michel Foucault) ในอีกความหมายหนึ่งซึ่งมิได้หมายถึง ภาษา คำพูด หรือถ้อยแถลงใด ๆ แต่ น่าจะหมายถึง ระบบและกระบวนการความสัมพันธ์ในการสร้างอัตลักษณ์ และให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ไม่ว่าจะเป็นแง่ความรู้ ความจริง หรืออำนาจ

ในงานวิจัยนี้จะใช้ปฏิบัติการทางวาทกรรมในกรอบการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งหมายถึงปฏิบัติการทางภาษาภายใต้บริบทใดบริบทหนึ่ง โดยการวิเคราะห์ภาษาในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองให้ความสำคัญต่อบริการทางวาทกรรมในสองด้านด้วยกัน คือ ปฏิบัติการทางวาทกรรม เป็นการใช้ภาษาเพื่อเปิดเผยให้เห็นแรงจูงใจ ค่านิยม และระบบคิดของผู้กระทำการ ซึ่งไม่สามารถที่จะวัดด้วยวิธีอื่นได้ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ภาษาก็อาจถูกใช้เพื่อปกปิดเจตนาของผู้กระทำการโดยการสร้างความกำกวมในการใช้ภาษา ซึ่งผู้วิเคราะห์จะต้องหาความหมายในความ

กำหนดนั้น โดยการตีความภายใต้บริบทที่ชัดเจน (Hirsch, 1990, pp. 12–13) ซึ่งบริบททางการวิเคราะห์ปฏิบัติการทางวาทกรรมในที่นี้ ได้แก่ บริบททางเศรษฐกิจและการเมือง กล่าวคือ วาทกรรมว่าด้วยการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างชุมชน เกิดขึ้นภายใต้อุดมการณ์การพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง แต่อุดมการณ์การพัฒนาดังกล่าวย่อมเป็นระบบคิดที่ไม่ได้เกิดขึ้นบนสัจยญาณ แต่เกิดขึ้นภายใต้ระบบเศรษฐกิจ และระบบการเมืองรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ดังนั้น การวิเคราะห์วาทกรรมการพัฒนาจึงต้องเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจและระบบการเมืองของสังคม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อุทิศ สังขรัตน์ (2546) ทำการศึกษาเรื่องการแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาในสมัยเรือเมล์ (พ.ศ. 2465 – พ.ศ. 2516) โดยมุ่งศึกษาใน 3 ประเด็น คือ ปัจจัยที่มีผลต่อการแลกเปลี่ยนผลผลิต ลักษณะการแลกเปลี่ยนและผลผลิตที่นำมาแลกเปลี่ยน และผลกระทบจากการแลกเปลี่ยน ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการแลกเปลี่ยนผลผลิต คือ ปัจจัยด้านพื้นที่ ปัจจัยทางด้านการเมืองการปกครอง ปัจจัยทางด้านการคมนาคม และปัจจัยทางด้านเครือข่ายความสัมพันธ์ โดยมีลักษณะการแลกเปลี่ยน 3 ประการ คือ การแลกเปลี่ยนสิ่งของและแรงงานเพื่อผลประโยชน์ตอบแทน การแลกเปลี่ยนสิ่งของและแรงงานโดยกระจายผลผลิตไปยังสมาชิกของชุมชน และการแลกเปลี่ยนแบบเงินตราหรือการค้า โดยผลผลิตที่นำมาแลกเปลี่ยนประกอบไปด้วยผลผลิตจากป่า ผลผลิตจากการทำนา ผลผลิตจากการทำตาลโตนด ผลผลิตจากการเลี้ยงสัตว์ ผลผลิตทางการประมง ผลผลิตทางด้านหัตถกรรม และผลผลิตเกี่ยวเนื่องอื่นๆ ซึ่งเป็นผลผลิตที่ได้จากการแปรรูปผลผลิตทุกประเภท ทั้งการแปรรูปอาหาร การนำผลผลิตที่ได้มาประยุกต์ให้เกิดผลผลิตชนิดใหม่ ที่สามารถแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ๆ ได้ ผลกระทบจากการแลกเปลี่ยนมี 3 ประการ คือ ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้การผลิตและการใช้เงินตราขยายตัวมากขึ้น เกิดตลาดนัดแลกเปลี่ยนและร้านค้าเพิ่มขึ้น และผลผลิตมีการกระจายตัวมากขึ้น ผลกระทบทางด้านสังคมวัฒนธรรม เกิดการเคลื่อนตัวของชุมชนและมีการอพยพย้ายถิ่นฐาน เกิดวัฒนธรรมร่วมของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ระบบเกลือและระบบเครือข่ายขยายตัวเป็นวงกว้าง ภาพความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนมีความชัดเจน เกิดค่านิยมนักเลง และค่านิยมทางด้านการศึกษามีมากขึ้นจากการติดต่อแลกเปลี่ยน และผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมจากการขยายตัวของตลาดการแลกเปลี่ยน การคมนาคมและการผลิตมากขึ้น คือ ป่าไม้ สัตว์ป่า และทรัพยากรจากสัตว์น้ำในพื้นที่ลดลงอย่างรวดเร็ว ทะเลสาบสงขลาตื้นเขินขึ้นและการเกิดอุทกภัยซ้ำซ้อน

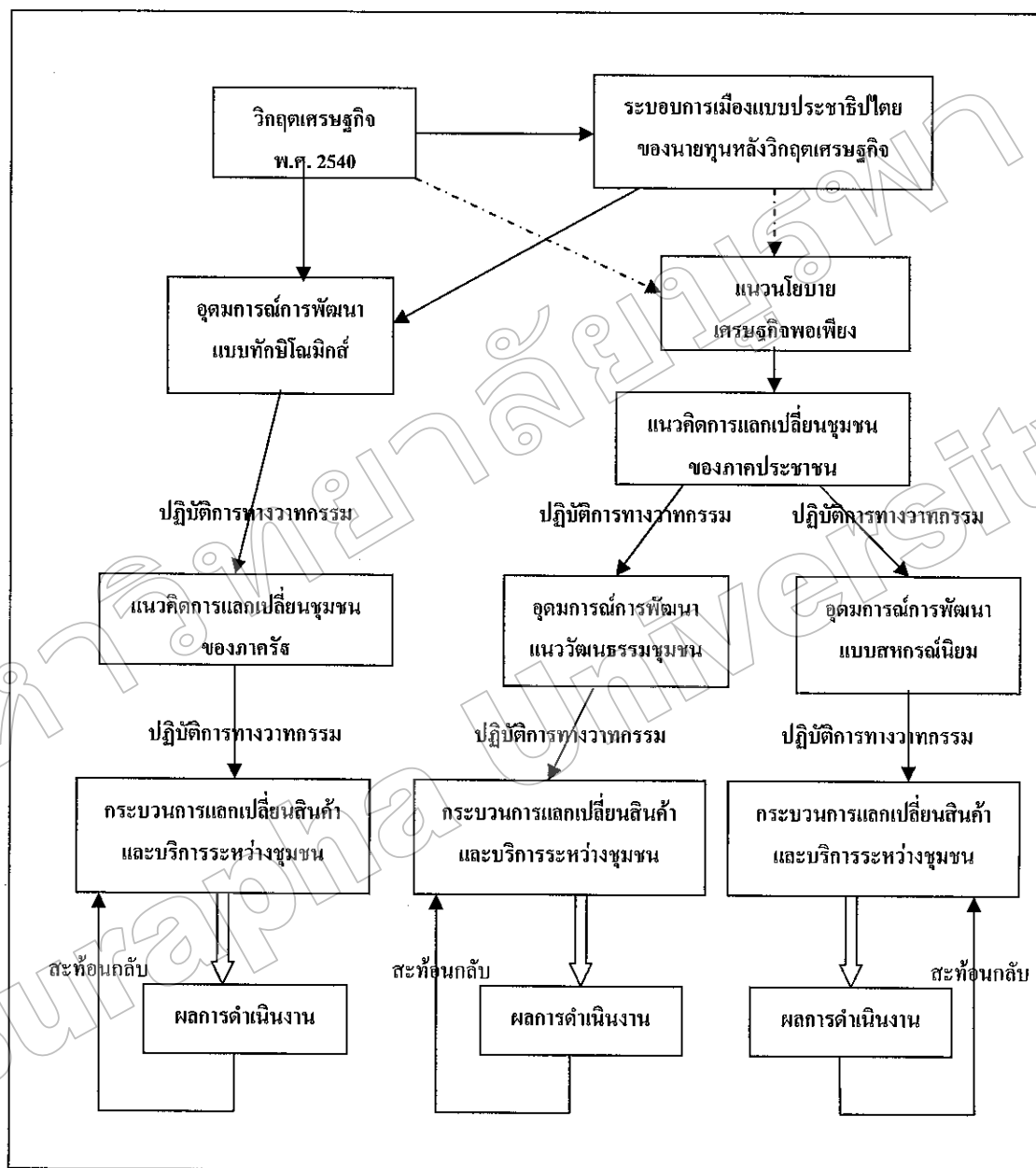
วิมล คำศรี (2544) ทำการศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ซึ่งครอบคลุมเขตพื้นที่บางส่วนของจังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช มี

จุดมุ่งหมาย เพื่อศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านและปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวซึ่งมีนัยสำคัญต่อพลังอำนาจชุมชนเกี่ยวกับวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยน ระบบ รูปแบบ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมดั้งเดิมของวัฒนธรรมข้าวกับพลังอำนาจอันเนื่องมาจากเทคโนโลยีและภูมิปัญญาสมัยใหม่ ผลกระทบระหว่างวัฒนธรรมข้าวกับวัฒนธรรมกึ่ง และวัฒนธรรมข้าวกับพลังอำนาจชุมชนทั้งที่เป็นปรากฏการณ์ภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งผลการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบแลกเปลี่ยนชุมชน พบว่า ชุมชนวัฒนธรรมข้าวรอบทะเลสาบสงขลา ใช้ข้าวเป็นปัจจัยแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่น ๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคซึ่งจำเป็นในชีวิตประจำวัน การถ่ายโอนผลผลิตซึ่งกันและกันโดยมีข้าวเป็นปัจจัยหลักในการแลกเปลี่ยน กระทำกันทั้งภายในชุมชนเดียวกันและต่างชุมชน ลักษณะการแลกเปลี่ยนส่วนใหญ่เป็นการ “แบ่งกันใช้ ให้กันกิน” และชาวนามักจะเป็น “ผู้ให้” ส่วนจุดแลกเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภคบริโภคอื่น ๆ มีอยู่หลายแห่ง เช่น ที่บ้านของชุมชน วัฒนธรรมข้าวที่ตลาดนัด ที่วัด ท่าเรือหรือจุดจอดเรือ เป็นต้น เนื่องจากการแลกเปลี่ยนเป็นไปในลักษณะ “มิตรภาพ” และ “แบ่งกันใช้ให้กันกิน” จึงไม่มีปัญหาเรื่องการไม่ปฏิบัติตามสัญญาหรือข้อตกลงที่ทำกันด้วย “สัญญาใจ” ส่วนการแลกเปลี่ยนข้าวกับชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีนนั้นมีสภาพต่างกันตามลักษณะพื้นที่ของแต่ละชุมชน พลังอำนาจชุมชนเกี่ยวกับวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนข้าว ก่อให้เกิดพลังชุมชนทั้งภายในชุมชนเดียวกัน และต่างชุมชนได้หลายลักษณะ เช่น การเอื้ออาทรต่อกัน การปฏิสัมพันธ์ต่อกันในวงกว้าง การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน การย้ายถิ่นที่อยู่ การถ่ายโอนผลผลิต การถือฤกษ์พิงพาในลักษณะของการสวาย่านนับโชค และการเป็นฐานของพลังอำนาจในการค้าข้าวบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในระยะต่อมา

ศิริเพ็ญ คุ้มอินทร์ (2546) ศึกษาเรื่องบทบาทการค้าแบบหักบัญชีต่อการค้าของประเทศ ไทย การศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาถึงรูปแบบการค้าระหว่างประเทศทั่วไปและการค้าแบบหักบัญชี 2) ศึกษาถึงผลกระทบการดำเนินมาตรการการค้าระหว่างประเทศของไทย โดยศึกษาการค้าแบบหักบัญชีที่ประเทศไทยคาดว่าจะดำเนินการกับประเทศมาเลเซียและเปรียบเทียบกับประเทศอื่นที่มีข้อตกลงการค้าแบบหักบัญชี จากการศึกษาพบว่า การค้าระหว่างประเทศที่ธุรกิจทางการเงินที่สำคัญ 2 ประเภท คือ การค้าระหว่างประเทศระบบปกติหรือระบบที่มีการชำระสินค้าด้วยเงินตรา และการค้าต่างตอบแทนหรือระบบการค้าระหว่างประเทศที่มีการชำระค่าสินค้าโดยไม่ใช้เงินตรา การค้าแบบหักบัญชีเป็นการค้าระบบปกติที่มีรูปแบบการชำระเงินค่าสินค้าหรือบริการโดยผ่านตัวแทนหักบัญชี (Clearing Agent) ระหว่างสองฝ่าย (Bilateral Payment Arrangement: BPA) หรือหลายฝ่าย (Multilateral Payment Arrangement) หรือระบบการค้าหักบัญชีระหว่างธนาคารเพื่ออำนวยความสะดวกทางการค้า (Trade Facilitation) ดำเนินการ โดยธนาคารกลางหรือธนาคารที่ได้รับมอบหมายจากประเทศคู่ค้า ทำข้อตกลงการค้าแบบหักบัญชีที่ทำให้ไม่ต้องชำระเงินระหว่าง

กันในพื้นที่ซื้อสินค้า แต่ลงบันทึกมูลค่าซื้อขายในบัญชีเมื่อครบกำหนดระยะเวลาที่ตกลงกัน ธนาคารทั้งสองประเทศจะหักลบกลบหนี้ระหว่างกัน และลูกหนี้จะชำระเฉพาะส่วนต่างของมูลค่าการค้า รัฐบาลต้องเข้ามามีส่วนรับภาระความเสี่ยงทางการค้าจากกรณีที่อัตราแลกเปลี่ยนมีการเปลี่ยนแปลง ในปี 2545 ประเทศไทยได้ลงนามในบันทึกความเข้าใจด้วยการค้าแบบหักบัญชีและบันทึกการค้าหรือร่วมกันว่าด้วยการค้าแบบหักบัญชีกับประเทศคู่ค้ามาแล้ว 9 ประเทศ ได้แก่ มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ปากีสถาน ปาปัวนิวกินี เกาหลีเหนือ ซิมบับเว สหภาพพม่า และบังคลาเทศ โดยธนาคารเพื่อการส่งออกและนำเข้าแห่งประเทศไทยจะทำหน้าที่เป็นหน่วยงานรับผิดชอบในการทำบัญชีแทนธนาคารแห่งประเทศไทยที่มีข้อจำกัดทางด้านกฎหมาย แต่การค้าแบบหักบัญชียังไม่มีมีการดำเนินการอย่างเป็นทางการ เนื่องจากทั้งปัญหาสัดส่วนมูลค่าสินค้าในการแลกเปลี่ยน ข้อจำกัดทางด้านกฎหมาย และภาระความเสี่ยงจากอัตราแลกเปลี่ยน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัย เป็นกรอบที่ช่วยในการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์และฐานคิดทางวิชาการ (Assumption) ของการวิจัยนี้ คือ แนวการศึกษาทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ดังนั้นกรอบแนวคิดในการวิจัยในที่นี้ จึงไม่ใช่ลักษณะแบบจำลองของโลกแห่งความจริง (Model) โดยตรง

จากกรอบแนวคิดในการวิจัยตามภาพที่ 2-1 จะพบว่าในการวิเคราะห์ระบบแลกเปลี่ยนตามแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น ผู้วิจัยให้ความสำคัญต่อปัจจัยเชิงบริบทหลัก 2 ประการ คือ วิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 และระบอบการเมืองหลังวิกฤตเศรษฐกิจซึ่งเป็นแบบประชาธิปไตยของนายทุน การให้ความสำคัญต่อปัจจัยทั้งสองมิได้หมายถึงการวิเคราะห์แต่เฉพาะปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น แต่ผู้วิจัยเชื่อว่าปัจจัยดังกล่าวจะสะท้อนถึงเหตุกำหนดระบบแลกเปลี่ยน ได้ดีกว่าปัจจัยอื่น เช่น ปัจจัยด้านบริโภคนิยม ซึ่งเป็นปัจจัยด้านวัฒนธรรมที่มีบทบาทในช่วงเศรษฐกิจขยายตัว ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากฐานคิดทางเศรษฐกิจการเมืองนั้นเชื่อว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเมือง เป็นปัจจัยพื้นฐานที่มีพลังขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะภายใต้การวิเคราะห์แบบองค์รวมที่ครอบคลุมทุกมิติของสังคม

ผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ และระบอบการเมืองหลังวิกฤตเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลกระทบต่อแนวคิดในการพัฒนาประเทศ 2 กระแส กล่าวคือ ในกระแสหนึ่งนั้นปัจจัยทั้งสองกระตุ้นให้ระบบต้องปรับตัวเพื่อที่จะป้องกันไม่ให้ระบบทุนนิยมล่มสลายจากกระแสโลกาภิวัตน์ ดังนั้นระบบจึงจำเป็นต้องกำหนดนโยบายแนวเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อช่วยบรรเทาจากผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจดังกล่าว ในอีกกระแสหนึ่งก็จะพบความพยายามฟื้นฟูระบบทุนนิยมภายใต้การพัฒนาแนวทฤษฎีใหม่ิกส์ ความพยายามดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยการก้าวข้ามมาใช้อำนาจทางการเมืองของนายทุนขนาดใหญ่ที่ไม่ถูกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540

กระบวนการนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง ถึงแม้จะมีผลในขั้นการกำหนดนโยบาย ซึ่งยังไม่ส่งผลในเชิงการนำนโยบายไปปฏิบัติ แต่การมีนโยบายก็เปิดโอกาสให้ผู้กระทำการทางสังคมของภาคประชาชน เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น ได้เข้ามานิยามระบบแลกเปลี่ยนชุมชนบนฐานของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ในขณะเดียวกัน แนวคิดการพัฒนาประเทศหลังวิกฤตเศรษฐกิจอีกกระแสหนึ่ง ผู้กระทำการของภาครัฐ ซึ่งได้แก่ กลุ่มนายทุนที่เข้ามาครอบงำการเมืองก็ได้พยายามฟื้นฟูระบบทุนนิยมหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ.2540 โดยการนิยามแนวคิดการแลกเปลี่ยนชุมชนภายใต้ระบบทักษิณโมธิ์ที่กลุ่มทุนสร้างขึ้นมาเช่นเดียวกัน

อุดมการณ์การพัฒนาทั้งสามได้นิยามระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในลักษณะของปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practice) ตามวิสัยทัศน์ของการพัฒนาและกระบวนการขับเคลื่อนการพัฒนาของแต่ละอุดมการณ์ กล่าวคือ ปฏิบัติการเชิงวาทกรรมของแต่ละอุดมการณ์ ยังได้สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของอุดมการณ์ของแต่ละกลุ่ม โดยได้จัดตั้งองค์กรขับเคลื่อนระบบแลกเปลี่ยน รูปแบบการแลกเปลี่ยนที่ใช้ของแต่ละกลุ่ม การบริหารจัดการระบบแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจริง ภายใต้วาทกรรมทั้งสามกระแส ถึงแม้จุดยืนที่แตกต่างกันแต่ทุกวาทกรรมต้องอยู่ในระบบทุนนิยมเดียวกัน ดังนั้นจึงมีความสัมพันธ์กับปัจจัยของทุนนิยม

อย่างเช่น การพิจารณาต้นทุนทางธุรกรรม (Transaction Cost) และต้นทุนค่าขนส่ง เป็นต้น
กระบวนการขับเคลื่อนการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนของแต่ละกลุ่มอุดมการณ์ ได้ก่อให้เกิดผลของการแลกเปลี่ยนในลักษณะที่นำไปสู่ผลสำเร็จและล้มเหลวตามเกณฑ์ประสิทธิผลของอุดมการณ์ของตน ผลดังกล่าวได้สะท้อนกลับ (Feedback) กลับไปสู่กระบวนการทำงานแลกเปลี่ยนว่าจะเป็นไฟไหม้ฟาง หรือการต่อเนื่องของกิจกรรม